

ΔΕΛΤΙΟ

7

Δεκέμβριος 2023

Ινστιτούτου Ομαδικής Ανάλυσης «S.H. Foulkes» -IOAF

Εισαγωγικό Σημείωμα

Απολογισμός-Εκλογές-Νέο Διοικητικό Συμβούλιο
IOAF

Δομινίκη Μυλωνά, Σοφία Μαρία Μωραΐτου

Η Ομάδα ως πλαίσιο θεραπείας των ψυχικών
παθήσεων στην Αρχαιότητα και σήμερα

Λένα Τελειώνη

Η Matrix στην Ομαδική Ανάλυση: Σύγχρονες
Προσεγγίσεις

Μιχάλης Σκάλτσας

Η αμφιθυμία για τα αποδεικτικά στοιχεία και τα
αποδεικτικά στοιχεία για την αμφιθυμία

Ιάσων Μαράτος

Το κακό στην Ψυχανάλυση

Νίκος Τζαβάρας

Όλα χαμένα.... Ένα ποίημα του

Τάσου Λειβαδίτη

18ο Συνέδριο GASI, Βελιγράδι 2023.

Αλεξάνδρα Μάρκοβιτς

Ομαδική Ψυχοθεραπεία Χαμηλού Κόστου

Κατερίνα Μήλιου

Εισαγωγικό Σεμινάριο 2023-2024

Κώστας Κωνσταντόπουλος

Πρόταση Βιβλίων

Κατερίνα Μήλιου, Λένα Τελειώνη, Φώτης Γιωτάκης

Το 2023 απέρχεται. Το Νέο Έτος έρχεται. Στο IOAF ήδη, μετά την Γενική Συνέλευση και τις Εκλογές έχουμε νέο Διοικητικό Συμβούλιο. Ο απολογισμός της τριετίας του απεθρόνου Διοικητικού Συμβουλίου ήταν ιδιαίτερα θετικός. Το έργο του IOAF συνεχίζεται δημιουργικό με πλούσιες διεργασίες, σ' ένα εξωτερικό περιβάλλον που πλήττεται από αυξημένες δυσκολίες, στο οποίο εμπεριέχεται και προσπαθεί να το εμπεριέξει. Το 2023 είχε πολλές καταστροφές για όλη την ανθρωπότητα. Φυσικές και ανθρωπίνες, τραγικά δυσσυχήματα, πυρκαγιές και πλημμύρες, πολέμους συνεχιζόμενους και καινούργιους, ασθένειες. Η Ομάδα όμως πάντα μπορεί να αποτελεί ένα πλαίσιο αντιμετώπισης. Συνδράμει τόσο στην καθημερινότητα, όσο και ως θεραπευτικό πλαίσιο, το οποίο ήδη από την αρχαιότητα «...πολύ πριν οι επιστήμες του ανθρώπου επιχειρήσουν να κατανοήσουν τους λόγους...ασκεί επιρροή στην ψυχική ζωή των μελών της», όπως μας παρουσιάζει η Λένα Τελειώνη στην πολύ ενδιαφέρουσα εισήγησή της «Η Ομάδα ως πλαίσιο θεραπείας των ψυχικών παθήσεων στην Αρχαιότητα και σήμερα». Το πλαίσιο αυτό εμπεριέχει και την θεωρητική έννοια της matrix, η οποία από την σύλληψή της από τον πατέρα της Ομαδικής Ανάλυσης S.H. Foulkes μέχρι σήμερα συνεχίζει να απασχολεί και να επεξεργάζεται. Ο Μιχάλης Σκάλτσας στην άριστη εργασία του «Η Matrix στην Ομαδική Ανάλυση: Σύγχρονες Προσεγγίσεις» μας τις αναλύει. Όμως, οι νέες προσεγγίσεις συχνά βρίσκουν πολέμιο το παλαιό, την αμφιθυμία για την αποδοχή τους και ο Ιάσων Μαράτος με την εισήγησή του «Η αμφιθυμία για τα αποδεικτικά στοιχεία και τα αποδεικτικά στοιχεία για την αμφιθυμία» μας κάνει την τιμή να μοιραστεί μαζί μας τις σκέψεις του και να μας τεκμηριώσει ότι ανοιχτόμυαλος είναι «...όχι μόνο κάποιος που είναι έτοιμος να αλλάξει με βάση νέα αποδεικτικά στοιχεία, αλλά κάποιος που και ο ίδιος ενεργά αναζητά αποδεικτικά στοιχεία για να τεκμηριώσει ή να αλλάξει τις απόψεις του». Το Κακό, οι πόλεμοι, η εξολόθρευση ανθρώπων από ανθρώπους συνεχίζει να υπάρχει. Με την εξαιρετική εισήγηση του ο Νίκος Τζαβάρας «Το Κακό στην Ψυχανάλυση» μας τιμά και επιτυγχάνει να μας δείξει έναν πολύτιμο δρόμο. Το να μην κλεινόμαστε σ' ένα προσωπικό κουκούλι, ως κάτι που συμβαίνει αλλού παρότι το Κακό εκρήγνυται εκκωφαντικά δίπλα μας. Να συνεχίζουμε να αναζητάμε τρόπους κατανόησης και αντιμετώπισής του. Η δημιουργία, η ποίηση πάντα μπορεί να γίνεται βάλασμα, αλλά και να μας ανοίγει δρόμους κατανόησης, όπως το υπέροχο ποίημα του Τάσου Λειβαδίτη Όλα χαμένα... στέκεται μέσα σε στάχτες καταστροφής, εμβατήρια πολέμου, δάκρυα, υμνώντας την ομορφιά της φύσης και της ζωής, δίνοντας την ελπίδα και την συνέχεια στην Ιστορία. Πρόσφατα στην Ιστορία το Βελιγράδι βίωσε τον πόλεμο και την διαίρεση. Αποτέλεσε όμως έναν δρόμο συνάντησης για τους ομαδικούς αναλυτές στο 18^ο Συνέδριο GASI με θέμα «Όταν οι διαιρεμένοι κόσμοι συναντιούνται», στο οποίο συμμετείχε και το IOAF και η Αλεξάνδρα Μάρκοβιτς μας το παρουσιάζει με έναν πολύ γλαφυρό τρόπο. Όλες οι δράσεις και το έργο του IOAF συνεχίζονται.

Ευχές για Επί γης Ειρήνη!

Απολογισμός-Εκλογές-Νέο Διοικητικό Συμβούλιο IOAF

Γενική Συνέλευση

Την Κυριακή στις 22/10/2023 πραγματοποιήθηκε η Γενική Συνέλευση του IOAF, προκειμένου να εκλεγεί το νέο Διοικητικό Συμβούλιο.

Η Γενική Συνέλευση, επίσης είχε σκοπό την παρουσίαση και ψήφιση του απολογισμού του έργου της προηγούμενης τριετίας, τόσο στο σύνολο όσο και στους επιμέρους τομείς του. Οι επιμέρους απολογισμοί κοινοποιήθηκαν σε όλα τα μέλη και η παρουσίασή τους, καθώς και ο γενικός απολογισμός στην Γενική Συνέλευση έγινε από τον πρόεδρο του απερχόμενου ΔΣ.

Ο απερχόμενος πρόεδρος και τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου ήταν:

Νίκος Λαμνίδης (Πρόεδρος)
Αμαλία Σταματάκη (Αντιπρόεδρος)
Μαρτίνα Μπρίτσα (Γενική Γραμματέας)
Αθηνά Τσούκαλη (Ταμίας)
Κώστας Κωνσταντόπουλος (Μέλος)

Νέο Διοικητικό Συμβούλιο

Σύμφωνα με το καταστατικό του IOAF εξελέγη το νέο Δ.Σ. Στην πρώτη συνεδρίαση των μελών του νέου Δ.Σ. αποφασίστηκε ομόφωνα (Πρακτικά 56ης Συνεδρίασης του Δ.Σ., 22/10/23) η συγκρότησή του ως εξής:

Δομνίκη Μυλωνά (Πρόεδρος)
Αλεξάνδρα Μάρκοβιτς (Αντιπρόεδρος)
Σοφία Μαρία Μωραΐτου (Γενική Γραμματέας)
Αθηνά Τσούκαλη (Ταμίας)
Κώστας Κωνσταντόπουλος (Μέλος)

Το νέο Δ.Σ. ευελπιστεί στη δημιουργική συνεργασία με όλα τα μέλη, όλες/ους τις/τους εκπαιδευόμενες/ους και απόφοιτες/ους του Ινστιτούτου, στην οποίαν την διάθεση παραμένει.

Η Πρόεδρος του IOAF   Η Γραμματέας του ΔΣ
Δομνίκη Μυλωνά   Σοφία Μαρία Μωραΐτου

Η Ομάδα ως πλαίσιο θεραπείας στην Αρχαιότητα και σήμερα

Η επιρροή που η ομάδα ασκεί στη ψυχική ζωή των μελών της φαίνεται να είναι γνωστή από παλιά, πολύ πριν οι επιστήμες του ανθρώπου επιχειρήσουν να κατανοήσουν τους λόγους που οδηγούν τα άτομα να συμπεριφέρονται διαφορετικά σε ομαδικούς σχηματισμούς απ' ότι θα συμπεριφέρονταν μεμονωμένα. Ένα παράδειγμα από την αρχαία ελληνική γραμματεία είναι οι τελετουργίες προς τιμήν του θεού Διόνυσου, πράξεις λατρείας κατεξοχήν ομαδικές, οι οποίες επέτρεπαν στην ομάδα να επικοινωνεί με τη θεότητα.

Μία από αυτές ήταν η «παράδοση ορειβασία», ο χορός στο βουνό, που περιγράφεται στην Πάροδο των Βακχών του Ευριπίδη. Σύμφωνα με τον Dodds (1960), αποτελούσε αντικαθρέφτισμα ενός τυπικού που το τελούσαν συντροφικές γυναικών στους Δελφούς (9, Maenadism in the Bacchae, Dodds, 1951).

Ποιο ήταν το αντικείμενο αυτής της δραστηριότητας; Πολλοί λαοί χορεύουν στην ύπαιθρο για να κάνουν τα σπαρτά τους να φυτρώσουν. Στα τελευταία χρόνια της αρχαιότητας, οι Έλληνες συγγραφείς θεώρησαν τους χορούς των Δελφών αναμνηστικούς: «Χορεύουν» λέει ο Διόδωρος (4. 3) «για να μιμηθούν τις μαινάδες, που λένε ότι είχαν σχέση με το θεό τον παλιό καιρό». «Έχει πιθανώς δίκιο», λέει ο Dodds, «αλλά η τελετουργία είναι συνήθως πιο παλιά από το μύθο με τον οποίο οι άνθρωποι την ερμηνεύουν και έχει πιο βαθιές ψυχολογικές ρίζες. Θα πρέπει λοιπόν, κάποια εποχή, οι μαινάδες να γίνονταν για λίγες ώρες ή ημέρες ό,τι υπονοεί το όνομά τους, γυναίκες έξαλλες, που η ανθρώπινη προσωπικότητά τους είχε προσωρινά αντικατασταθεί από μίαν άλλη» (Dodds, 1960).

Παράλληλα φαινόμενα παρατηρούνται και σε άλλους πολιτισμούς. Σε πολλές κοινωνίες, υπάρχουν άνθρωποι στους οποίους οι τελετουργικοί χοροί προκαλούν μια θρησκευτική εμπειρία που φαίνεται πιο ικανοποιητική και πιο πειστική από οποιαδήποτε άλλη: με το μυϊκό τους σύστημα αποκτούν πιο εύκολα τη γνώση του θείου (12, Aldous Huxley, Ends and Means, 232, 235 στον Dodds, 1960). Τα γνωστότερα παραδείγματα είναι οι Μωαμεθανοί δερβίσηδες, οι Αμερικανοί «Τρέμοντες», οι Ιουδαίοι Χασιντίμ και οι σαμάν της Σιβηρίας. Συχνά ο χορός οδηγεί τον χορευτή στην αίσθηση ότι κατέχεται από μια ξένη προσωπικότητα.

Επιστρέφοντας στην «παράδοση ορειβασία», ο Dodds διατυπώνει την υπόθεση ότι μπορεί αρχικά να αναπτύχθηκε στην Ελλάδα από αυθόρμητες κρίσεις «ομαδικής υστερίας» (15 Maenadism in the Bacchae, 159 κέ. στον Dodds, 1960), αυτές όμως στη συνέχεια εντάχθηκαν σε ένα σύστημα κανόνων.

Σύμφωνα με τον Πλούταρχο, η πράξη που αποκορύφωνε το διονυσιακό χορό ήταν ο κατασπαραγμός και η ωμοφαγία κάποιου ζώου. Μεταγενέστεροι συγγραφείς εξήγησαν την ωμοφαγία όπως και το χορό: θεώρησαν ότι γίνονταν σε ανάμνηση της ημέρας όπου το νήπιο Διόνυσος κατασπαράχθηκε και καταβροχθίστηκε από τους Τιτάνες (20, Σχολ. Κλήμεντος Αλεξανδρέως στον Dodds, 1960). Το νόημα της τελετουργίας βασιζόταν σε αυτό που ο Frazer ονόμασε οι «ομοιοπαθητικές επιδράσεις της κρεοφαγίας» (21, Frazer, Golden Bough, V II, κεφ. 12 στον Dodds, 1960), δηλ. εάν κατασπαράξεις κάτι και το φας ζεστό και ματωμένο, προσθέτεις τις ζωτικές του δυνάμεις στις δικές σου. Επιπλέον, θεωρείτο ότι ο θεός ήταν κατά μία έννοια παρών μέσα στο ζώο, το οποίο έπαιρνε για φορέα του. Σύμφωνα με τον

Robertson- Smith (1907) η θυσία ήταν, πρωταρχικά, πράξη ομαδική. Η ενδυνάμωση της ταύτισης των μελών της ομάδας με το θεό πραγματοποιείται μόνον αναλώμασιν της ζωής του θυσιαζόμενου ζώου.

Ο Freud, το 1915, θα περιγράψει ως πρώτο στάδιο της σεξουαλικότητας, το στοματικό-ανθρωποφαγικό, θεμελιώδη στάδιο για την ανάπτυξη του Εγώ. Η ζωτική ανάγκη της διατροφής χρησιμοποιείται ως υποδομή αυτού του σταδίου που σκοπό έχει την ενσωμάτωση του αντικειμένου. Σε αυτό το στάδιο οι ψυχογονικές διεργασίες βιώνονται και συμβολίζονται ως σωματικές διαδικασίες: «τρώω», «καταβροχθίζω», «κρατώ μέσα μου». Μία από τις διαστάσεις της ενσωμάτωσης είναι η αφομοίωση των ιδιοτήτων του αντικειμένου όταν το υποκείμενο το «παίρνει μέσα του». Με την ενσωμάτωση τονίζεται η σημασία της σχέσης με το αντικείμενο (Λεξιλόγιο Laplanche- Pontalis, 1987).

Οι συλλογισμοί του Freud σχετικά με τη στοματικότητα και την ανθρωποφαγία επηρεάστηκαν και από τις μελέτες του πάνω σε αρχαίους πολιτισμούς, όπως φαίνεται από το έργο του «Τοτέμ και ταμπού» (1912).

Ο Ferenczi, στο άρθρο του «Ενδοβολή και Μεταβίβαση» (1909), εισάγει τον όρο 'ενδοβολή', μηχανισμό σύμφωνα με τον οποίο το υποκείμενο μεταφέρει με φαντασικό τρόπο, από «έξω» προς τα «μέσα», αντικείμενα και σύμφυτες ιδιότητες τους. Η ενδοβολή χαρακτηρίζεται από τη σχέση της με την ενσωμάτωση αλλά διακρίνεται από αυτήν. Συγκεκριμένα, ο όρος ενδοβολή είναι πιο ευρύς: δεν πρόκειται πια απλά και μόνο για το εσωτερικό του σώματος αλλά για το εσωτερικό του ψυχικού οργάνου (Λεξιλόγιο Laplanche- Pontalis, 1987).

Σύμφωνα με την ψυχαναλυτική θεωρία, κατά την ψυχοσεξουαλική ανάπτυξη του ατόμου πραγματοποιείται μία μετάβαση από την κυριολεκτική, φαντασικά, απορρόφηση των ιδιοτήτων του αντικειμένου, μέσω της τροφής, στη μεταφορική-συμβολική απορρόφηση τους. Γίνεται δηλαδή, ένα είδος «ψυχικού μεταβολισμού του αντικειμένου». Βέβαια, οι βαθιές επιθυμίες της ένωσης με το αντικείμενο, που αφορούν τις πρωτογενείς στοματικές ταυτίσεις, τις επονομαζόμενες «ανθρωποφαγικές», παραμένουν παρούσες ως φαντασικό περιεχόμενο σε όλα τα επίπεδα του ψυχικού οργάνου, όπως προκύπτει από τη ψυχαναλυτική φιλολογία (Νικολαΐδης-Σαββόπουλος, 1994).

Με βάση τις ανωτέρω αναφορές, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η ωμοφαγία, ακραίος πόλος της διονυσιακής λατρείας, μας δείχνει την παλινδρόμηση στην άμεση στοματική ευχαρίστηση αλλά αναπαριστά επίσης και τη στοματική ανθρωποφαγική ταύτιση, έσχατη πράξη του σπαραγμού (Νικολαΐδης- Σαββόπουλος, 1994).

Τι σχέση όμως έχουν όλα αυτά με τις ομάδες, την ομαδική ψυχοθεραπεία και την ομαδική ανάλυση ειδικότερα;

Όπως αναφέρθηκε στην αρχή, οι διονυσιακές τελετές έγιναν για να μιμηθούν αυτό που υποτίθεται ότι είχε συμβεί σε ένα «μυθικό χρόνο»: τη θυσία του βρέφους Διονύσου. Με άλλα λόγια, υποθέτουμε ότι οι αυθόρμητες συναθροίσεις των γυναικών, που έρχονταν σε επαφή με το θεό και μεταμορφώνονταν σε μαινάδες, εντάχθηκαν στο πλαίσιο ενός οργανωμένου τυπικού, το οποίο τις οριοθέτησε και τους έδωσε μια σχετικά ανώδυνη διέξοδο. Έτσι απέκτησαν τη μορφή της ομαδικής τελετουργίας, η οποία εκτός του ότι συμβόλιζε την απαγορευμένη υποθετική ανθρωποθυσία, επιπλέον ξόρκιζε τις αρχαϊκές ανθρωποφαγικές επιθυμίες των συμμετεχόντων.

Ο Freud, στο «Τοτέμ και ταμπού», περιγράφει με τον ακόλουθο τρόπο «τη μετάβαση από την Ορδή στην Ομάδα που θεσπίζεται στον πολιτισμό» (Kaes, 2008): οι γιοί συνωμοτούν εναντίον του αρχηγού της ορδής τον οποίο θαυμάζουν και μισούν. Σχεδιάζουν και πραγματοποιούν μια μέρα το φόνο του αρχαϊκού πατέρα. Στη συνέχεια, κατασπαράζουν το πτώμα του σε ένα γεύμα κανιβαλικό. Κανείς τους όμως δεν μπορεί να αναλάβει εξ ολοκλήρου την κληρονομιά και τη θέση του πατέρα καθώς ο ένας εμποδίζει τον άλλο να το κάνει. Αυτός ο πρώτος ψυχικός χρόνος, ο χρόνος της ενσωμάτωσης του σκοτωμένου πατέρα, σημειώνει και την αποτυχία της διαδικασίας ενδοβολής των προτερημάτων του νεκρού πατέρα μέσα στον καθένα (G.Rosolato, 1987).

Το συναίσθημα της ενοχής, η αμοιβαία ανοχή και η κοινοποίηση των θεμελιωδών απαγορεύσεων θα καταστήσουν εφικτή την εγκατάσταση της διαδικασίας ενδοβολής, η οποία θα οδηγήσει στη γέννηση της κοινότητας των αδελφών που βασίζεται σε δύο αρχές: την εγκαθίδρυση του τοτεμισμού που εγγυάται ότι δεν πρόκειται να επαναληφθεί ποτέ πια κάτι παρόμοιο και την παραίτηση από την κατοχή όλων των γυναικών που ανήκουν στην πατρογονική ομάδα. Έτσι, η απαγόρευση του φόνου και η εξωγαμία καθιστούν δυνατές τις συμβολικές ανταλλαγές και σηματοδοτούν το πέρασμα στον πολιτισμό.

Η προαναφερθείσα αδελφική συμμαχία, η ταύτιση (Freud, 1921) και η αμοιβαία παραίτηση από την άμεση ικανοποίηση των ενδογενών αναγκών (Freud, 1930) θα χρησιμοποιηθούν ως έννοιες από μεταγενέστερους συγγραφείς για να κατανοήσουν τις ψυχικές διαδικασίες που παίρνουν μέρος στο ποιοτικό πέρασμα από το άτομο στο οργανωμένο δι-υποκειμενικό σύνολο (Kaes, 2008).

Ειδικότερα, η ταύτιση είναι κεντρικής σημασίας για την ομαδική ψυχοθεραπεία. Πρόκειται για μία ενδοψυχική διαδικασία κατά την οποία το υποκείμενο τοποθετεί εντός του ένα στοιχείο που είναι κοινό σ' εκείνο και στο αντικείμενο, ενώ απουσιάζει η οποιαδήποτε σεξουαλική επένδυση του αντικειμένου. Η ταύτιση φέρει τη σφραγίδα των αρχέγονων προτύπων της και συγκεκριμένα της ενσωμάτωσης (Λεξιλόγιο Laplanche- Pontalis, 1986).

Στο έργο του «Ψυχολογία των μαζών και ανάλυση του Εγώ» (1921) ο Freud θα περιγράψει τον τρόπο με τον οποίο η ταύτιση γίνεται ο άξονας που κατευθύνει τη λιβιδινική συγκρότηση των δι-υποκειμενικών σχέσεων: δια μέσου των αμοιβαίων ταυτίσεων πραγματοποιείται η μεταφορά του κοινού ιδεώδους σε μία εξιδανικευμένη μορφή που συνιστά τον αρχηγό και το ομαδικό πνεύμα.

Οι ταυτίσεις αποτελούν την πρώτη ύλη της ομαδικής σχέσης. Παράλληλα, η ομαδική διάσταση των ταυτίσεων διακρίνεται καθ' όλη την πορεία της ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης. Με την έννοια ότι αυτές οργανώνουν ποικιλόμορφα τη σχέση με το αντικείμενο όπως φαίνεται κι από τις προαναφερθείσες διαδικασίες της ενσωμάτωσης και της ενδοβολής (Kaes, 2008).

Οι θεωρητικές διατυπώσεις του Freud σε συνδυασμό με τη διαπίστωση ότι η ομάδα κινητοποιεί τις ψυχικές διεργασίες και τις διαστάσεις της υποκειμενικότητας με έναν τρόπο και μία ένταση που δεν συμβαίνει εντός των ατομικών πλαισίων, οδήγησαν ορισμένους ψυχαναλυτές προς την κατεύθυνση της θεραπευτικής εφαρμογής τους.

Ένας από αυτούς ήταν ο S.H.Foulkes, ιδρυτής της ομαδικής ανάλυσης, ο οποίος πίστευε ότι τα μέλη μιας ομάδας, εξαιτίας των αμοιβαίων ταυτίσεων τους, εκδηλώνουν μία αξιοσημείωτη κατανόηση ο

ένας για τον άλλο, οπότε, εξέφρασε την πεποίθηση ότι κάθε μέλος είναι σε θέση να συνεισφέρει τόσο στη δική του θεραπεία όσο και στη θεραπεία των άλλων μελών.

Ο Foulkes προσέγγισε την ομάδα ως ιδιότυπη ψυχική οντότητα. Στηριζόμενος στις θέσεις του S. Freud και του K. Lewin, κατέδειξε ότι η ομάδα δεν αποτελεί το άθροισμα των ατομικών διαδικασιών αλλά διαθέτει μία δική της οργάνωση. Σύμφωνα με τη θεωρία του, οι αλληλεπιδράσεις των μελών της ομάδας διεξάγονται μέσα στην ομαδική μήτρα την οποία έχουν και ως πλαίσιο αναφοράς.

Η ιδέα της ομάδας ως ψυχικής μήτρας είναι προεξάρχουσα στην ομαδικό-αναλυτική θεωρία και πρακτική. Θα μπορούσε να περιγραφεί ως «ένας πυθμένας ασυνείδητης κατανόησης, πάντοτε παρών, στον οποίο παράγονται αντιδράσεις κι επικοινωνίες εξαιρετικά σύνθετες» (Foulkes, 1964).

Ο Foulkes στηρίχθηκε σε αυτήν την ιδέα για να υποστηρίξει ότι η ομάδα διαθέτει θεραπευτικές ιδιότητες. Η βασική αρχή του είναι: «κάθε αρρώστια κατασκευάζεται στο εσωτερικό ενός πολύπλοκου δικτύου διαπροσωπικών σχέσεων. Η ομαδική ανάλυση είναι μία απόπειρα αντιμετώπισης του δικτύου των διαταραχών στο σύνολό του είτε στο σημείο προέλευσης, μέσα στην ομάδα προέλευσης είτε έχοντας τοποθετήσει το διαταραγμένο άτομο σε συνθήκες μεταβίβασης μέσα σε μία ξένη ομάδα» (Foulkes, 1964).

Κλείνοντας: παίρνοντας ως άξονα τη διαδικασία των ταυτίσεων, προσπάθησα να αναδείξω τη διαχρονικότητα του ομαδικού πλαισίου ως ενός ψυχικού περιέχοντος, ικανού να δεχτεί τις φαντασιώσεις και τα αντικείμενα ταύτισης που απαιτούνται για την ανάδυση ενός υποκειμένου ταυτόχρονα ατομικού, αλλά και αλληλέγγυου με ένα σύνολο, στο οποίο συμμετέχει κι από το οποίο προέρχεται (Kaes, 2008).

Βιβλιογραφία

- Dodds, E.** "Maenadism in the Bacchae", Harvard Theological Review, XXXIII (1940), 155 κέ. (ανατυπώθηκε εν μέρει, με μερικές προσθήκες και διορθώσεις, σαν επίμετρο στο *The Greeks and the Irrational*, 1951).
- Dodds, E. 1951.** *I Greci e l' Irrazionale*, La Nuova Italia ed., Firenze, 1983.
- Dodds, E.** Εισαγωγή στις Βάκχες, μετ. Λ. Κασδάγλη, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα, 1977.
- Ferenczi, S. 1909.** *Introjection and Transference*, First Contributions to psycho-analysis, Londres, Hogarth Press, 1952.
- Freud, S. 1913.** *Τοτέμ και Ταμπού*, Νίκας, Αθήνα, 2016.
- Freud, S. 1915.** *Δοκίμια Μεταψυχολογίας*, Πλέθρον, Αθήνα, 2020.
- Freud, S. 1921.** *Psicologia delle Masse e analisi dell' Io*, Boringhieri, Torino, 1983.
- Freud, S. 1930.** *Η δυσφορία μέσα στον πολιτισμό*, Πλέθρον, Αθήνα, 2013.
- Fuchs (Foulkes), S-H, 1937.** *On Introjection* Int. J. of Psycho-analysis, 18:269-290.
- Foulkes, S-H, 1964.** *Psychoterapie et analyse de groupe*, Παρίσι, Payot, 1970.
- Kaes, R. 2004.** *Οι ψυχαναλυτικές θεωρίες της ομάδας*, μετ. Κλ. Ναυρίδης, «Δαίδαλος», Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα, 2008.
- Laplanche, J. και Pontalis, J.-B. 1967.** *Λεξιλόγιο της Ψυχανάλυσης*, Κέδρος, Αθήνα, 1986.
- Νικολαΐδης, Ν. και Σαββόπουλος, Σ.** *Θεοφαγία*, Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», Αθήνα, 1994.
- Robertson-Smith, W. 1907.** *The Religion of the Semites*, 2e ed. Londres (cite par S. Freud) στον Νικολαΐδης-Σαββόπουλος, 1994.
- Rosolato, G. 1987.** *Le sacrifice*, Paris, P.U.F.

Λένα Τελειώνη

Εισηγήση στο 2^ο Ομαδικό-Αναλυτικό Συμπόσιο της Αρχαίας Δωδώνης (Σεπτέμβριος 2019)

Η Μήτρα (matrix) στην Ομαδική Ανάλυση: Σύγχρονες προσεγγίσεις στην συμβολή της έννοιας τόσο στην θεωρία όσο και στην θεραπευτική διαδικασία

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να πραγματευτεί την έννοια της matrix στην ομαδική ανάλυση. Θα παρουσιαστεί η αρχική οπτική του θεμελιωτή της ομαδικής ανάλυσης, S.H. Foulkes. Θα ανασκοπηθεί ένα λίαν ενδεικτικό μέρος της βιβλιογραφίας, που αφορά σε πιο σύγχρονες θεωρήσεις - προσεγγίσεις για την matrix. Θα γίνει μια σύντομη αναφορά στον ρόλο και στη σημασία της στην κλινική εφαρμογή της ομαδικής ανάλυσης. Και θα διατυπωθούν κάποια γενικά συμπεράσματα, που θα αναδεικνύουν τη συμβολή της έννοιας τόσο στη θεωρία όσο και στη θεραπευτική διαδικασία.

Matrix: Ο ορισμός, το περιεχόμενο και η εξέλιξη της έννοιας

Η μεθοδολογική αλλαγή στη θεραπευτική διαδικασία που έκανε ο Foulkes, με τη μετάβαση από το ντιβάνι στον κύκλο και κατά συνέπεια στην ελευθέρως ρέουσα συζήτηση, καθώς και το γεγονός ότι εντός του ομαδικού πλαισίου παράγεται ένα υλικό που επεξεργάζονται όλα τα μέλη της ομάδας, από το οποίο δημιουργείται ένα σύνολο «κοινών ασυνείδητων νοημάτων», έκανε επιβεβλημένη την αλλαγή στη θεωρία (Scholz, 2003). Έτσι, ο Foulkes εισήγαγε στην ομαδικοαναλυτική θεωρία τον όρο «matrix», τον οποίο επεξεργάστηκε για έντεκα χρόνια (Bhurruth, 2008) και ο οποίος έγινε ευρύτερα αποδεκτός από εκείνον του «ομαδικού νου» (group mind) (Hopper and Weinberg, 2011).

Αυτή καθαυτή η χρήση της λέξης «matrix» φαίνεται να είχε ένα ιδιαίτερο νόημα. Στα λατινικά matrix αρχικά σήμαινε «έγκυο ζώο» και έπειτα «μήτρα» (Roberts, 1982, σελ.111). Στην αγγλική γλώσσα είναι ο «τόπος ή ένα μέσο στο οποίο κάτι εκτρέφεται, παράγεται ή αναπτύσσεται», «μια μάζα που ενσωματώνει ή περικλείει», «η ουσία που βρίσκεται μεταξύ ζωικών και φυτικών κυττάρων», «το εκμαγείο» κλπ. (Oxford English Dictionary, 1971; όπ.αναφ. στο Roberts, 1982, σελ.111). Αυτές οι σημασίες διαμορφώνουν ήδη μια πρώτη εικόνα για την matrix, ως κάτι που έχει μητρικές διαστάσεις, που αποτελεί ένα «φόντο» ή «διάμεση ουσία» και έχει έναν μετασχηματιστικό, εμπειρικό και υποστηρικτικό χαρακτήρα (Roberts, 1982, σελ.112).

Ο Foulkes (Foulkes & Anthony, 1957/1984) χρησιμοποιώντας αυτή τη λέξη εισήγαγε μια νέα έννοια στην ομαδική ανάλυση για να περιγράψει ένα «*δίκτυο όλων των ατομικών ψυχικών διεργασιών, το ψυχολογικό μέσο στο οποίο συναντώνται, επικοινωνούν και αλληλεπιδρούν...*» (σελ.26) και συμπληρωματικά, να την ορίσει ως ένα

«...υποθετικό δίκτυο επικοινωνίας και σχέσεων σε μια δεδομένη ομάδα. Είναι το κοινό έδαφος που διαμοιράζεται, το οποίο καθορίζει τελικά το νόημα και τη σημασία όλων των γεγονότων και πάνω στο οποίο στηρίζονται όλες οι επικοινωνίες και ερμηνείες, λεκτικές και μη» (Foulkes, 1964/1984 σελ.292).

Από τους παραπάνω ορισμούς του Foulkes γίνονται σαφή τα κύρια χαρακτηριστικά της matrix, ως «*δίκτυο*», «*έδαφος*» και «*μέσο*» **επικοινωνίας**, ότι αποτελεί μια σημαντική παράμετρο στην ομαδική ανάλυση και τη «*λειτουργική βάση*» των επικοινωνιών (Foulkes and Anthony, 1957/1984, σελ.258). Κατά τον Foulkes (Foulkes, 1964/1984), η επικοινωνία «*Ανοίγει το δρόμο για τη λειτουργία όλων των άλλων θεραπευτικών δράσεων*» και είναι μια «*ομαδική διαδικασία*» (σελ.292).

Ο Foulkes είχε μια συγκεκριμένη άποψη για τον ρόλο του κάθε ατόμου που βρίσκεται μέσα σε αυτό το επικοινωνιακό δίκτυο, διατυπώνοντας μάλιστα και κάποιες παρομοιώσεις. Θεώρησε το άτομο εντός της matrix, ως κομβικό σημείο, κατ' αναλογία ενός νευρώνα μέσα στο νευρικό σύστημα, το οποίο αποκρίνεται ως «όλον» (Foulkes, 1964/1984). Παραλλήλως επίσης την matrix με την «κυκλοφορία» (traffic) (Foulkes and Anthony, 1957/1984, σελ.26). Όπως η matrix έτσι και η κυκλοφορία μιας πόλης είναι μια αφηρημένη έννοια, καθώς είναι ουσιαστικά ένα «διασυνδεδεμένο» σύνολο επιμέρους πραγμάτων μέσα σε μία πόλη (μετακίνηση αυτοκινήτων, ανθρώπων κλπ.), το οποίο τροποποιείται από αυτήν, παράλληλα όμως αποτελεί μια συνολική κατάσταση που μπορεί να χαρακτηριστεί από ροή, διακοπή, εκτροπή κλπ (Foulkes, 1975/1990a, σελ.153-154). Μίλησε επίσης για «διαμεσοπροσωπικές διαδικασίες» (transpersonal processes) εντός της matrix και όχι μόνο για διαπροσωπικές (Foulkes, 1990/1966), ώστε να αναδείξει το πως αυτές οι διαδικασίες, παρότι επηρεάζονται από το κάθε μέλος της ομάδας ξεχωριστά, παράλληλα διαπερνούν όλα τα μέλη, σαν ακτίνες Χ (Foulkes, 1969/1990; 1971/1990b). Σε μια συμπυκνωμένη περιγραφή για τις διαμεσοπροσωπικές διαδικασίες, ο Foulkes (1975/1990a) αναφέρει: «Οι διαδικασίες φτάνουν στο άτομο, περνούν μέσα από αυτό, επηρεάζονται εν συνεχεία από αυτό και φεύγουν από το άτομο — αλλά η μεγαλύτερη μονάδα παρατήρησης στην οποία μπορούμε να εστιάσουμε είναι η συνολική κατάσταση, όπως η θεραπευτική ομάδα» (σελ. 254).

Παρότι η αρχική εργασία του Foulkes είχε να κάνει με την επεξεργασία της έννοιας «matrix» στη συνέχεια επέκτεινε τη θεωρία του, αναφέροντας και ένα προϋπάρχον πεδίο επικοινωνίας πριν από οποιαδήποτε «πραγματική επικοινωνία» εντός μιας ομάδας και προχώρησε σε μια κατηγοριοποίηση της έννοιας (Scholz, 2011,σελ.269). Όπως ανέφερε ο ίδιος:

δε μπορώ σε αυτήν την περίπτωση να επεκταθώ στην έννοια της matrix, πέρα από το να πω ότι είναι δυνατό να ισχυριστούμε μια σταθερή προϋπάρχουσα κοινότητα ή κοινωνία¹ μεταξύ των μελών, που θα βασίζεται τελικά στο γεγονός ότι είναι όλοι άνθρωποι. Έχουν τις ίδιες ιδιότητες με ένα είδος, την ίδια ανατομία και φυσιολογία, και επίσης ίσως αρχαϊκά ίχνη αρχαίων εμπειριών. Αυτό το προϋπάρχον και σχετικά στατικό μέρος το ονομάζουμε «θεμελιώδη matrix» (Foulkes, 1971/1990a, σελ.212-213).

Και συμπλήρωσε μετέπειτα :

Ο τρόπος με τον οποίο τα άτομα επικοινωνούν και αλληλεπιδρούν, το πώς υπερασπίζονται τον εαυτό τους, το πώς διαλέγουν αυτό που τους ανήκει συγκεκριμένα, το πώς καταλαβαίνουν ο ένας τον άλλον βασίζεται σε κάποιο βασικό κοινό έδαφος και βασίζεται σε αυτό που ονομάστηκε θεμελιώδης matrix (Foulkes, 1975/1990b, σελ.291).

Έτσι, ο Foulkes εισήγαγε στη θεωρία του την έννοια της «**θεμελιώδους matrix**» και την διαχώρισε από αυτήν της «**δυναμικής matrix**».

Συγκεφαλαιωτικά, η **θεμελιώδης matrix**, έχει να κάνει με τις κοινές βιολογικές, γλωσσολογικές, πολιτισμικές παραμέτρους και εκείνες που έχουν να κάνουν με τις αισθήσεις, οι οποίες επηρεάζουν μία δεδομένη περιοχή της επικοινωνίας (Karterud, 2011), και την οποία την χαρακτηρίζει μια σχετική στατικότητα. Και η **δυναμική matrix** έχει να κάνει με τα επικοινωνιακά επίπεδα που υπάρχουν στις

¹ Μετάφραση του «communion».

ομάδες που δεν τα χαρακτηρίζει αυτή η στατικότητα, αλλά η δυναμική ανάπτυξή τους (Foulkes 1971/1990a).

Όσον αφορά στην δυναμική matrix η οικειότητα σε επίπεδο επικοινωνίας, που αναπτύσσουν άτομα μέχρι πρότινος άγνωστα αναμεταξύ τους, συμβάλει στην ανάπτυξη μιας «τρέχουσας», «συνεχώς κινούμενης» και «αναπτυσσόμενης» ομαδικής matrix (Foulkes, 1971/1990b, σελ.228), η οποία είναι υπό παρατήρηση στο πλαίσιο μιας αναλυτικής ομάδας (Scholz, 2003). Αυτή η δυναμική διάσταση της matrix έχει βαρύνουσα σημασία για τη θεραπευτική διαδικασία. Η σημαντικότητα αυτής της μεταβλητότητας αναδεικνύεται και από τα παρακάτω λόγια του Foulkes (1967; όπ.αναφ. στο Roberts, 1982):

“...η matrix που αλλάζει και πάνω στην οποία λειτουργούμε και η οποία κατά τη διάρκεια της θεραπείας μεγαλώνει σε βάθος και διάσταση - αυτή η δυναμική matrix έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για εμάς καθώς μας ενδιαφέρει η αλλαγή - θα μπορούσε κανείς να μιλήσει για «κοινή αλλαγή» (σελ.116).

Σε ένα ίσως συμπερασματικό σχόλιο τους οι Hopper και Weinberg (2011) αναφορικά με τον διαχωρισμό της matrix, ανέφεραν ότι οι όροι θεμελιώδης και δυναμική matrix χρησιμοποιήθηκαν από τον Foulkes, για να περιγράψουν την κοινωνική οργάνωση της κοινωνίας και της ομάδας αντίστοιχα.

Κριτική στη θεωρία και νεότερες προσεγγίσεις

Στην πορεία των ετών διατυπώθηκαν κριτικές σε σχέση με τη θεωρία που διατύπωσε ο Foulkes για την matrix.

Κάποιες από τις ενστάσεις επιγόνων του εστιάστηκαν στην κατηγοριοποίηση της, όπως αυτή του Dalal (1998/2007, σελ.96), ο οποίος θεωρεί την επέκταση της θεωρίας (τον διαχωρισμό θεμελιώδους και δυναμικής μήτρας) μια «θεωρητική οπισθοδρόμηση» του Foulkes, καθώς με αυτόν τον τρόπο θεωρεί ο Dalal ότι ο Foulkes ήλθε αντιμέτωπος με έναν κάθετο διαχωρισμό που στο παρελθόν είχε προσπαθήσει να υπερβεί · συγκεκριμένα με τον διαχωρισμό τού τι είναι «έμφυτο» και τι «επίκτητο». Ο Stacey (2001, σελ.222) επίσης, υποστήριξε ότι η χρήση της έννοιας της θεμελιώδους matrix στην ομαδικoαναλυτική θεωρία - ως μια προσπάθεια μη παραγνώρισης του ατόμου στο «υπερπροσωπικό ψυχικό σύστημα», που δημιουργείται σε μια ομάδα- οδήγησε σε μια ατομικιστική θεώρηση του νου, παραπέμποντας σε μια πιο κλασική ψυχαναλυτική θεώρηση.

Από την άλλη πλευρά η Scholz (2003), λαμβάνοντας υπόψη τη σχεσιακή διάσταση των συναισθηματικών αποκρίσεων, τη συμβολή των «πρώιμων αλληλεπιδράσεων» στη φυσιολογία του εγκεφάλου και την ανακάλυψη των κατοπτρικών νευρώνων, υποστηρίζει τον κοινωνικό προσανατολισμό της ανθρώπινης βιολογίας και κατά συνέπεια την θεώρηση του Foulkes για τη θεμελιώδη matrix. Αναφέρει ότι: «...η ιδέα του Foulkes για τη θεμελιώδη matrix ανοίγει τη δυνατότητα να θεωρηθεί η ανθρώπινη βιολογία ως προϋπόθεση και ταυτόχρονα αναπόσπαστο μέρος μιας θεωρίας του ασυνείδητου, που έχει επίγνωση της «κοινωνικότητας» σε όλα τα επίπεδα » (Scholz, 2003 σελ.551). Η Scholz (2003) επεκτείνει τη σκέψη της, δίνοντας παράλληλα και μια κοινωνιολογική διάσταση στην έννοια και στο περιεχόμενο της θεμελιώδους matrix, επισημαίνοντας τη σωματική επικοινωνία, κάνοντας χρήση της θεωρίας του Bourdieu, και συγκεκριμένα του όρου «Habitus» (Bourdieu, 1982; όπ.αναφ. στο Scholz, 2003). Ο εν λόγω όρος αναφέρεται στις

αποκτημένες από πρώιμες εμπειρίες αλληλεπίδρασης κοινωνικές αξίες, οι οποίες συνέβησαν κοντά στο σώμα, το οποίο σε αυτές τις περιπτώσεις έχει μια μνημονική λειτουργία (Scholz, 2003).

Μία άλλη νεότερη προσέγγιση της matrix, είναι αυτή του Schermer (2018). Έχοντας σαφείς επιρροές από την μοντέρνα ευρωπαϊκή φιλοσοφία, παραθέτει τους τέσσερις τρόπους λειτουργίας (modalities), οι οποίοι αποτελούν γνωστικές και συναισθηματικές διόδους με τις οποίες τα μέλη μιας ομάδας σχετίζονται και αλληλεπιδρούν. Αυτοί οι τρόποι λειτουργίας είναι οι εξής: α) ο νους, β) το σώμα, γ) το βλέμμα και δ) το πρόσωπο. Τους θεωρεί ανατροφοδοτικά και πληροφοριακά «κανάλια» ανταλλαγής πληροφοριών εντός του δικτύου επικοινωνίας και δομικά στοιχεία της θεμελιώδους matrix (Schermer, 2018,σελ.179). Επεκτείνει τη σκέψη του, θεωρώντας ότι με το να λαμβάνεται υπόψη το σώμα το βλέμμα και το πρόσωπο, και όχι μόνον ο νους στο πλαίσιο μιας ομαδικής matrix, δίνεται μια πιο ομαδική διάσταση στην επικοινωνία, καθώς τα βιώματα μέσω αυτών των καναλιών είναι κατεξοχήν διυποκειμενικά (Schermer, 2018).

Ο Horper (2018) στο άρθρο-απάντηση στον Schermer, προτείνει την θεωρία της **τριμερούς matrix**. Σύμφωνα με τη θεωρία του, η τριμερής matrix ενός κοινωνικού συστήματος αποτελείται από τη *θεμελιώδη matrix* του ευρύτερου κοινωνικού πλαισίου, τη *δυναμική matrix* της εκάστοτε ομάδας, και τις *προσωπικές matrix* των μελών της. Επιπλέον η καθημιά matrix ξεχωριστά μπορεί να θεωρηθεί ως ένα κοινωνικό σύστημα, υπό το πλαίσιο διαγενεακών αλλαγών (Horper, 2018). Σημειώνεται επίσης ότι υπάρχει μια σύνδεση και αλληλοεπικάλυψη των τριών matrices, ο τομέας της κάθε μίας μπορεί να γίνει αντιληπτός ως σύστημα ή υποσύστημα του όλου ενός ομαδικού σχηματισμού, τα όρια μεταξύ τους είναι ρευστά, και τυγχάνουν επεξεργασίας υπό διαφορετικές παραμέτρους (πχ. αλληλεπίδραση, επικοινωνία, ηγεσία κλπ.) (Horper, 2018).

Ο Bhurruth (2008), επίσης επεξεργάστηκε ένα τριμερές μοντέλο για την matrix, αναπτύσσοντας μια ομαδικοαναλυτική θεώρηση της δομής και του περιεχομένου του ατομικού ψυχισμού. Αντικαθιστά τον όρο «θεμελιώδης matrix» - αμφισβητώντας την χρησιμότητα του στην θεραπευτική πρακτική και θεωρώντας τον γενικό - με αυτόν της «κοινωνικής matrix», ο οποίος αναδεικνύει περισσότερο την επιρροή του κοινωνικού πλαισίου στον ατομικό ψυχισμό και τον τοποθετεί μαζί με την δυναμική και την προσωπική matrix, στο τριμερές μοντέλο που αναπτύσσει. Κατά τον Bhurruth (2008), κάθε μια από αυτές τις matrices, διαδραματίζει τον δικό της ρόλο στη διαμόρφωση της ταυτότητας, χαρακτηρίζονται από μια ιεραρχία ανά μεταξύ τους, η ανάπτυξη τους διαφέρει χωροχρονικά και πρέπει να λαμβάνουν τη δέουσα σημασία κατά την ομαδική θεραπευτική συνθήκη.

Η σημασία και το νόημα της έννοιας στην ομαδικοαναλυτική πρακτική

Η έννοια matrix ήταν μια προσπάθεια του Foulkes, να αναπτύξει μια μεταψυχολογική άποψη στην ομαδική ανάλυση και αποτελεί μια από τις πιο βασικές «μεταφορές» στη θεωρία της. Παράλληλα, η ανάπτυξη αυτής της έννοιας προσφέρει το θεωρητικό πλαίσιο για την θεραπευτική εργασία σε ομάδες · όπως αναφέρουν οι Behr και Hearst (2005) «η γλώσσα [αυτής] της μεταφοράς μάς παρέχει ένα από τα πιο ισχυρά εργαλεία αλλαγής στην ομαδικοαναλυτική ψυχοθεραπεία» (σελ.119). Σκεπτόμενοι την αξία των ψυχαναλυτικών θεωριών και εννοιών για την κατανόηση του ατομικού νου κατά τη θεραπευτική εργασία, είναι εύκολο να συμπεράνουμε τη σημασία μιας ιδέας-έννοιας που αφορά τις ομαδικές διεργασίες. Άλλωστε η matrix σε μια ομάδα, είναι ακριβώς ότι και ο νους για ένα άτομο· μια «*λειτουργική βάση*» (Foulkes & Anthony, 1957/1984, σελ.258). Μέσα σε αυτό το πεδίο-βάση διεργασιών, στο «*εδώ και τώρα*» μιας δυναμικής matrix, μια πλειάδα σχεσιακών ερεθισμάτων -τα οποία προσομοιάζουν την καθημερινή ζωή- τυγχάνουν επεξεργασίας (Brown,

1986/2006, σελ.84). Οι συντονιστές των ομάδων νοηματοδοτούν εντός της matrix τόσο την επικοινωνία που εξελίσσεται, όσο και τις δικές τους αντιμεταβιβαστικές αντιδράσεις (Σταματάκη, Τελειώνη & Κωνσταντόπουλος, 2021) και κάνουν παρεμβάσεις «εστιασμένες» στον τρόπο που το εκάστοτε μέλος σχετίζεται με την ομαδική matrix (Garland, 2010, σελ.113). δηλαδή θα μπορούσαμε να πούμε, κάνουν παρεμβάσεις στις αλληλεπιδράσεις μεταξύ των τριών matrices, με βάση τα μοντέλα τριμερούς matrix που αναφέρθηκαν παραπάνω. Ο Bhurruth (2008), μάλιστα προτείνει ότι η συνειδητοποίηση και η εκπαίδευση των μελών μιας ομάδας στις αλληλοσυσχετίσεις των τριών matrices που εισήγαγε και στην επιρροή που αυτές έχουν στην προσωπική τους ταυτότητα, είναι μια διαδικασία αναγκαία στην ομαδική θεραπευτική πρακτική.

Η ιδέα της matrix στο πλαίσιο μιας θεραπευτικής ομάδας παραπέμπει σε ένα κοινό πεδίο νοηματοδοτημένης επικοινωνίας, που εξυπηρετεί θεραπευτικές λειτουργίες εμπειρίας και μετασχηματισμού (Montgomery, 2002). Επιπροσθέτως, η εννοιολογική συνύφανση της matrix με την «αίσθηση του ανήκειν», δίνει το δικαίωμα για συνδέσεις της έννοιας της matrix με αυτήν της «ασφαλούς βάσης» (κατά τη «θεωρία της προσκόλλησης») (Montgomery, 2002, σελ.38). Με τη σταδιακή της εξέλιξη, η matrix μιας ομάδας γίνεται ένα δίκτυο αποδοχής και συνεισφέρει σε έναν πιο βελτιωμένο αυτοκαθορισμό των ατόμων, που μετέχουν σε αυτήν την δυναμικά αλληλεπιδραστική κατάσταση (Foulkes, 1968/1990) και εν συνεχεία το ομαδικό πλαίσιο παρέχει τη δυνατότητα για επανορθωτικές εμπειρίες και για μία γεφύρωση του χάσματος μεταξύ ατομικής και κοινωνικής πλευράς του εκάστοτε μέλους (Σταματάκη, κ.α., 2021).

Πέραν όμως της συμβολής της έννοιας matrix στην κλινική εφαρμογή της ομαδικής ανάλυσης, φαίνεται η έννοια να αποτελεί σημείο αναφοράς και στη διαδικασία της εποπτείας των θεραπευτών. Οι Berman και Berger (2007), υποστηρίζουν ότι η σκέψη υπό το πρίσμα της Φουξιάνης έννοιας «matrix» (σε συνδυασμό με την Μπιονική έννοια της ονειροπόλησης), δρα εμπλουτιστικά στην ομαδική εποπτεία. Συγκεκριμένα, οι Berman και Berger (2007) επεξεργάζονται το γεγονός ότι η matrix της ομαδικής εποπτείας ως «μήτρα», προσφέρει ένα περιβάλλον για ανάπτυξη, και ως «δίκτυο» επικοινωνίας - που αποτελείται από κοινές συνδέσεις και από το μοίρασμα των ατομικών αποκρίσεων των μελών μιας εποπτικής συνάντησης- προσφέρει τη δυνατότητα να βγει στην επιφάνεια μέχρι πρότινος μη διαθέσιμο στη συνείδηση υλικό, για περαιτέρω επεξεργασία. Επίσης ο δεσμός που δημιουργείται μεταξύ των εποπτευόμενων και η ανταλλαγή σκέψεων και συναισθημάτων που γίνεται, προωθεί τη διαμόρφωση μιας παρόμοιας με τις θεραπευτικές ομάδες υποστηρικτικής matrix, που παρέχει προοπτικές εξέλιξης (Μωραΐτου & Σταματάκη, 2016/2020).

Επίλογος-Συμπεράσματα

Η ιδέα της matrix κατέχει έναν κεντρικό ρόλο στη θεωρία και την πρακτική της ομαδικής ανάλυσης. Προέκυψε από τις επανειλημμένες ανά τα έτη προσπάθειες του Foulkes να κατανοήσει το τι συμβαίνει στις ομάδες και να αναπτύξει την αντίστοιχη θεωρία (Scholz, 2003), καθιστώντας τον ενδεχομένως έναν από τους πρωτοπόρους θεωρητικούς της επικοινωνίας των «αυθεντικών διαδικασιών» (Scholz, 2011, σελ.269).

Από την επεξεργασία του θέματος προκύπτει ότι η matrix είναι μια περίπλοκη έννοια. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Roberts (1982) «...πραγματώνεται εύκολα, και είναι δύσκολο να κατανοηθεί» (σελ.111). Παρόλα αυτά η συμβολή της ιδέας της matrix είναι αδιαμφισβήτητη, σε σημείο που ο Karterud (2011) θεωρεί ότι χωρίς αυτήν, «η θεωρία της ομαδικής ανάλυσης θα είχε καταρρεύσει» (σ.357). Σε θεωρητικό επίπεδο η έννοια αναδεικνύει το «αλληλένδετο της ύπαρξης»

(Dalal, 1998/2007, σελ.95). Στην κλινική πρακτική, η έννοια της matrix προσφέρει στους θεραπευτές μια θεωρητική κατασκευή, υπό το πρίσμα της οποίας παρατηρούν και στοχάζονται την ομαδική συνθήκη, έχοντας την πάντα ως σημείο αναφοράς.

Οι νεότερες απόψεις και προσεγγίσεις που έχουν κατά καιρούς διατυπωθεί για την matrix φαίνεται να εμπλουτίζουν τη θεωρία και να παρέχουν νέες θεωρήσεις επεξεργασίας της έννοιας υπό τη σκοπιά άλλων τομέων (π.χ. φιλοσοφία). Κυρίως όμως καθίσταται σαφές ότι η έννοια της matrix είναι ένα ανοιχτό και ενεργό πεδίο για θεωρητικές αναζητήσεις και παραγωγικό διάλογο μεταξύ των ομαδικών αναλυτών.

Βιβλιογραφία

1. Behr, H., & Hearst, L. (2005). *Group-analytic psychotherapy: A meeting of minds*. Whurr Publishers.
2. Berman, A., & Berger, M. (2007). Matrix and reverie in supervision groups. *Group Analysis*, 40(2), 236-250.
3. Bhurruth, M. (2008). Matriculating the matrix: A different understanding of psychic structure, resonance and repression. *Group Analysis*, 41(4), 352-365.
4. Brown (2006) Dialogue for change. Στο: J. Maratos (Ed.), *Resonance and Reciprocity Selected Papers by Dennis Brown* (pp. 82-91). Routledge. (Το πρωτότυπο έργο δημοσιεύτηκε το 1986).
5. Dalal, F (2007). Η ομαδική ανάλυση μετά τον S.H. Foulkes. Ας (ξανα)μιλήσουμε σοβαρά για την ομάδα.(Κ. Μωρόγιαννης & Χ. Ιωαννίδης επιμ., Γ. Μέρτικας & Π. Τομαράς μεταφρ.) Εκδόσεις Κανάκη (Το πρωτότυπο έργο δημοσιεύτηκε το 1998).
6. Foulkes, S. H. & Anthony, E. J. (1984). *Group psychotherapy: The psychoanalytic approach* (2nd ed.). Karnac (Books). (Το πρωτότυπο έργο δημοσιεύτηκε το 1957).
7. Foulkes, S.H. (1984). *Therapeutic group analysis*. Maresfield reprints. (Το πρωτότυπο έργο δημοσιεύτηκε το 1964).
8. Foulkes, S. H. (1990). Some basic concepts in group psychotherapy. Στο: E. Foulkes (Ed.), *Selected papers: Psychoanalysis and group analysis* (pp.154-158). Karnac (Books). (Το πρωτότυπο έργο δημοσιεύτηκε το 1966).
9. Foulkes, S. H. (1990). Group dynamic processes and group analysis. Στο: E. Foulkes (Ed.), *Selected papers: Psychoanalysis and group analysis* (pp.175-185). Karnac (Books). (Το πρωτότυπο έργο δημοσιεύτηκε το 1968).
10. Foulkes, S.H. (1990). Two opposed views of social psychiatry: the issue. Στο: E. Foulkes (Ed.), *Selected papers: Psychoanalysis and group analysis* (pp.195-207). Karnac (Books). (Το πρωτότυπο έργο δημοσιεύτηκε το 1969).
11. Foulkes, S. H. (1990a). Access to unconscious processes in the group analytic group. Στο: E. Foulkes (Ed.), *Selected papers: Psychoanalysis and group analysis* (pp.209-221). Karnac (Books). (Το πρωτότυπο έργο δημοσιεύτηκε το 1971).
12. Foulkes, S. H. (1990b). The group as matrix of the individual's mental life. Στο: E. Foulkes (Ed.), *Selected papers: Psychoanalysis and group analysis* (pp.223-233). Karnac (Books). (Το πρωτότυπο έργο δημοσιεύτηκε το 1971).
13. Foulkes, S.H. (1990a). Problems of the large group. Στο: E. Foulkes (Ed.), *Selected papers: Psychoanalysis and group analysis* (pp.249-269). Karnac (Books). (Το πρωτότυπο έργο δημοσιεύτηκε το 1975).
14. Foulkes, S.H. (1990b). The leader in the group. Στο: E. Foulkes (Ed.), *Selected papers: Psychoanalysis and group analysis* (pp.285-296). Karnac (Books). (Το πρωτότυπο έργο δημοσιεύτηκε το 1975).
15. Garland, C. (2010). *The groups book. Psychoanalytic group therapy: Principles and practice including The Groups Manual. A treatment manual with clinical vignettes*. Karnac books.
16. Hopper, E., & Weinberg, H. (2011). Introduction. Στο: Hopper, E., & Weinberg, H. (Eds) *The social unconscious in persons, groups and societies: Mainly theory* (pp. xxiii-lvi). Karnac.
17. Hopper, E. (2018). The development of the concept of the Tripartite Matrix: A response to 'Four modalities of the experience of others in groups' by Victor Schermer. *Group Analysis*, 51(2), 197-206.
18. Karterud, S. (2011). Constructing and mentalizing the matrix. *Group Analysis*, 44(4), 357-373.
19. Montgomery, C. (2002). Role of dynamic group therapy in psychiatry. *Advances in Psychiatric Treatment*, 8(1), 34-41.
20. Μωραΐτου, Σ.,Μ & Σταματάκη, Α. (2020). Ομαδική εποπτεία. Η εποπτεία στην ομάδα [Απόσπασμα από ομιλία]. 2^ο Διεθνές Συνέδριο της Ελληνικής Εταιρείας Ψυχαναλυτικής Ψυχοθεραπείας Ομάδας: Ελπίδα και Απελπισία. Στις ομάδες, στους θεσμούς, στην κοινωνία, Αθήνα, 19-22/5/2016. Στο 1^ο Δελτίο Ινστιτούτου Ομαδικής Ανάλυσης «S.H. Foulkes»-IOAF (σ.σ. 13-16).

21. Roberts, J. P. (1982). Foulkes' concept of the matrix. *Group Analysis*, 15(2), 111-126.
22. Schermer, V. L. (2018). Four modalities of the experience of others in groups. *Group Analysis*, 51(2), 175-196.
23. Scholz, R. (2003). The Foundation Matrix-A Useful Fiction. *Group Analysis*, 36(4), 548-554.
24. Scholz, R. (2011). The foundational matrix and the social unconscious. Στο: Hopper, E., & Weinberg, H. (Eds.). *The social unconscious in persons, groups and societies: Mainly theory*. (p.p. 265-285) Karnac.
25. Stacey, R. (2001). Complexity and the group matrix. *Group Analysis*, 34(2), 221-239.
26. Σταματάκη, Α., Τελειώνη, Α. & Κωνσταντόπουλος, Κ. (2021). Ομαδική ανάλυση: Ιστορική αναδρομή. Εισήγηση στο Εισαγωγικό Σεμινάριο στην Ομαδική Αναλυτική Ψυχοθεραπεία 2020-2021. Στο 2^ο Δελτίο Ινστιτούτου Ομαδικής Ανάλυσης «S.H. Foulkes»-IOAF (σ.σ. 24-35).

Μιχάλης Σκάλτσας

Εργασία 3^{ου} έτους. Εκπαίδευση στην Ομαδική Ανάλυση IOAF. Απρίλιος 2023

Αμφιθυμία για τα αποδεικτικά στοιχεία και αποδεικτικά στοιχεία για την αμφιθυμία

Αγαπητή ομήγυρης μπορείτε να συγχαρείτε τους εαυτούς σας που καταφέρατε να έρθετε σε αυτή την ημερίδα μελέτης. Ενδεχομένως ως πιο ανοιχτόμυαλοι από όσους νοιώθουν αμφίθυμοι όταν αμφισβητούνται τα στοιχεία των πεποιθήσεων τους. Και αναφέρομαι, φυσικά, στα στοιχεία εκείνα τα αποδεικτικά σχετικά με την ομαδική ανάλυση. Σκεφτείτε μόνο πόση συναισθηματική δύναμη χρειάζεται ένα άτομο έστω και μόνο για να αναλογιστεί ότι η ομαδική ανάλυση, στην οποία έχουμε επενδύσει τόσο πολύ χρόνο και ενέργεια, μπορεί να είναι *μόδα* και ότι μπορεί να αυταπατόμαστε.

Πού θα βρισκόμασταν σε προ-Κοπερνίκειους χρόνους; Θα ζητούσαμε να καεί στην πυρά ο αιρετικός Κοπερνίκος ή θα δεχόμασταν τα αποδεικτικά στοιχεία ότι η γη πράγματι κινείται γύρω από τον ήλιο. Μια σπουδαία απόδειξη της δύναμης με την οποία το **συναίσθημα** συνδέεται (attached) με τις ιδέες είναι οι διώξεις όσων τόλμησαν να έχουν πεποιθήσεις διαφορετικές από αυτές που αποδέχεται η πλειοψηφία. Ορισμένες θρησκείες εξακολουθούν να υπερασπίζονται με βίαιο τρόπο το δόγμα τους ακόμη και όταν αυτό έρχεται σε σύγκρουση με αυτές τις ίδιες (αγαπάς τον πλησίον σου όταν έχει την ίδια πίστη με την δική σου επίσημη, αλλά τον καταδιώκεις - ακόμη και μέσω πολέμων - σταυροφοριών- εάν δεν το κάνει).

Ο σκοπός της παρουσίασης αυτών των ιστορικών αναφορών είναι μόνο για να καταδείξει ότι ορισμένα αντικειμενικά γεγονότα (αντικειμενικά στην κυριολεξία – με την έννοια ότι έχουν να κάνουν με αντικείμενα - όχι με υποκείμενα) επενδύονται με τόσο πολύ συναίσθημα που οι άνθρωποι είναι έτοιμοι να βασανίσουν, να σκοτώσουν ή να θυσιαστούν γι' αυτά. Σε σύγκριση με τους θρησκευτικούς πολέμους, οι εσωτερικές διαμάχες μεταξύ των διαφόρων θεραπευτικών σχολών φαίνονται ελάχιστης σημασίας. Δεν είναι ασυνήθιστο για τους θεραπευτές τής μιας σχολής να υποτιμούν τις αρχές και τους θεραπευτές τής άλλης (ή των άλλων).

Πιστεύω ότι χρειάζεται ιδιαίτερη ωριμότητα και προσωπικό σθένος για να είσαι ανοιχτόμυαλος. Με τον όρο "ανοιχτόμυαλος" εννοώ: κάποιον που είναι διατεθειμένος να αλλάξει την άποψή του για ορισμένα θέματα με βάση νέα αποδεικτικά στοιχεία. Και στην πραγματικότητα εννοώ όχι μόνο κάποιον που είναι έτοιμος να αλλάξει με βάση νέα αποδεικτικά στοιχεία, αλλά κάποιον που και ο ίδιος ενεργά **αναζητά** αποδεικτικά στοιχεία για να τεκμηριώσει ή να αλλάξει τις απόψεις του. Σε αυτό το σημείο θα ήθελα να προτείνω την ύπαρξη δύο ειδών «ανοιχτότητας»: την γενική και την ειδική. Το ίδιο άτομο μπορεί να είναι ανοιχτόμυαλο όσον αφορά την έρευνα και να εργάζεται με σοβαρότητα πάνω σε μια "μηδενική υπόθεση" όταν εξετάζει μια πτυχή, ας πούμε της ανθρώπινης ανάπτυξης, αλλά να είναι αρκετά αμετάβλητο όταν εξετάζει την ανθρώπινη σεξουαλικότητα ή τις διαφορές των φύλων. Δεν είναι ασυνήθιστο να βρίσκει κανείς επιστήμονες με υψηλό κύρος οι οποίοι εμμένουν άκαμπτα σε προσβλητικές απόψεις διακρίσεων για ορισμένα θέματα.

Ο «κόσμος» των θεραπειών κατοικείται από πολυάριθμους επαγγελματίες που εμμένουν πεισματικά στην "πεποίθησή" τους ότι η συγκεκριμένη πρακτική και οι αρχές τους είναι "το αυθεντικό" και όσοι έχουν διαφορετικές απόψεις είναι απλώς παραπλανημένοι. Αυτοί οι επαγγελματίες (ορισμένοι είναι ομαδικοί αναλυτές) συχνά υποτιμούν τα ερευνητικά στοιχεία σχετικά με την αποτελεσματικότητα άλλων θεραπευτικών μεθόδων. Η Γνωσιακή Συμπεριφορική Θεραπεία (Cognitive Behavioral Therapy - CBT) για παράδειγμα είναι συχνά ο στόχος τέτοιων επιθέσεων. Αυτοί οι συνάδελφοί μας όμως αγνοούν ότι ο ιδρυτής της Ομαδικής Ανάλυσης ανέπτυξε

την θεωρία μας ενσωματώνοντας ποικίλα συστήματα σκέψης, όπως της νευροφυσιολογίας, της επιστήμης της συμπεριφοράς και της ηθολογίας. Μέχρι σχετικά πρόσφατα, ο ιδρυτής της θεωρίας της προσκόλλησης αποτελούσε αντικείμενο κακοήθων και προσωπικών επιθέσεων, που θύμιζαν μεσαιωνικές διώξεις, από υποστηρικτές διαφόρων ψυχαναλυτικών σχολών.

Πού βρίσκεται έρεισμα αυτή η τάση να δίνεται διαφορετικό νόημα στην ανθρώπινη φύση; Πιστεύω ότι η παρερμηνεία της **υποκειμενικότητας** έχει πολλά να προσφέρει στην απάντηση αυτού του ερωτήματος. Αρχικά με τη δήλωση του Πρωταγόρα: "πάντων πραγμάτων μέτρον άνθρωπος". Όπως πολλούς αφορισμούς, αν τους δεχτούμε ακραία, οδηγούμαστε στην πεποίθηση ότι "όλες οι ερμηνείες είναι αποδεκτές". Σε ορισμένες περιπτώσεις αυτό μπορεί να είναι αλήθεια, αλλά όχι σε όλες. Το πρόβλημα είναι πώς φτάνουμε σε μια καθολική αλήθεια; Την θέση εκείνη που αληθινά αντιπροσωπεύει την πραγματικότητα.

Το ζήτημα τού τι είναι αλήθεια είναι ένα τεράστιο φιλοσοφικό ερώτημα που έχει απασχολήσει μερικούς από τους πιο λαμπρούς στοχαστές. Θα τολμούσα να προτείνω να διερευνήσουμε δύο πτυχές της αλήθειας: την υποκειμενική και την αντικειμενική αλήθεια, οι οποίες πιστεύω ότι και οι δύο είναι έγκυρες, αλλά η καθεμία σε διαφορετικό πλαίσιο. Και οι δύο αλήθειες αποκομίζονται από συνδέσεις. Η αντικειμενική αλήθεια βασίζεται σε συνδέσεις αυτής με άλλα πραγματικά, αντικειμενικά γεγονότα και η υποκειμενική αλήθεια σε συνδέσεις αυτής με άλλα υποκειμενικά γεγονότα.

Η Κοπερνίκεια άποψη για τον ήλιο ως το κέντρο του συστήματός μας (γι' αυτό και ονομάζεται ηλιακό) επιβεβαιώθηκε από την παρατήρηση του Γαλιλαίου (Galilei 2001) για την *δέξευση της Αφροδίτης*. Η Αφροδίτη θα μπορούσε να έχει "φάσεις" μόνο αν περιστρεφόταν γύρω από τον ήλιο – και το ίδιο ακριβώς θα ίσχυε και για τους άλλους πλανήτες του ίδιου συστήματος. Είναι η σύνδεση λοιπόν με αυτή τη νέα παρατήρηση που απαίτησε την προσαρμογή των πρότερων, σύμφωνα με την Αριστοτελική αστρονομία, εξηγήσεων.

Αυτό που προσδίδει εγκυρότητα σε μια ιδέα είναι η **συνάφειά** της **με** αυτά που θεωρούμε έγκυρα "γεγονότα". Η συνοχή συνεπάγεται ότι δεν υπάρχει λογική σύγκρουση μεταξύ μιας ιδέας και μιας άλλης. Η τεράστια συναισθηματική αντίδραση όμως σε ένα αντικειμενικό γεγονός (όπως η θέση των άστρων και των πλανητών), μας δείχνει ότι τα γεγονότα είναι συχνά φορτωμένα με συναισθήματα και το συναίσθημα είναι αυτό που κινεί τους ανθρώπους να τα αποδεχτούν ή να τα πολεμήσουν. Πώς γίνεται ένα γεγονός που λαμβάνει χώρα εκατομμύρια μίλια μακριά να παρακινεί τους ανθρώπους να καίνε συνανθρώπους τους στην πυρά; Η θέση της γης στο σύμπαν καθορίστηκε από την τότε επικρατούσα αστρονομική βίβλο - τα έργα του Αριστοτέλη. Πολλά επενδύθηκαν συναισθηματικά σε αυτή τη θεωρία και είναι αυτή η θεωρία που αποτέλεσε τη βάση ορισμένων χριστιανικών θρησκευτικών δογμάτων. Η εγκατάλειψη της γεωκεντρικής άποψης σήμαινε την εγκατάλειψη του θρησκευτικού δόγματος και αυτό δεν μπορούσε να γίνει συναισθηματικά ανεκτό - δεν υπήρχε χώρος για μεταφυσικές ή φυσικές απόψεις διαφορετικές από την άποψη που υπαγόρευε το Βατικανό. Οποιαδήποτε άποψη που δεν είχε την έγκριση του Βατικανού ήταν ενάντια στη θρησκεία και οποιοσδήποτε υποστηρικτής της ήταν αιρετικός και η αίρεση δεν ήταν μόνο κάτι που καταδίκαιζε τον κάτοχο τέτοιων πεποιθήσεων στην αιώνια κόλαση αλλά έδινε το δικαίωμα στους αξιωματούχους της θρησκείας να διώκουν απάνθρωπα τους υποστηρικτές της. Όπως δείχνει αυτό το παράδειγμα, πολλά γεγονότα που θεωρούνται **ψυχρής λογικής** είναι στην πραγματικότητα πολύ καυτά επειδή συνδέονται με συναισθήματα.

Αυτή είναι η διεργασία σκέψης που οδήγησε τον Πρωταγόρα να δηλώσει ότι ο άνθρωπος είναι το μέτρο όλων των πραγμάτων - ακόμη και η θέση της γης στο σύμπαν υπήρξε ένα έντονα αμφισβητούμενο υποκειμενικό "γεγονός". Έτσι, εάν τα γεγονότα ψυχρής λογικής για τα εξωτερικά πράγματα είναι τόσο συναισθηματικά φορτισμένα, δεν αποτελεί έκπληξη ότι τα ανθρώπινα "γεγονότα" ή οι ζωντανοί "οργανισμοί" είναι πιο συναισθηματικά φορτισμένα και έντονα αμφισβητούμενα. Σε αναζήτηση της **συνοχής**, προσπαθούμε να κάνουμε τις παρατηρήσεις να ταιριάζουν με προηγούμενες επικρατούσες ιδέες, οι οποίες είναι συναισθηματικά φορτισμένες. Ένα γνωστό παράδειγμα από την ψυχανάλυση είναι η "ιδέα" του ενστίκτου του θανάτου. Δεν υπάρχει καμία απολύτως ένδειξη ότι οποιοδήποτε ζωντανό ον διέπεται από ένα τέτοιο **ένστικτο** - παρά τις πολλές ενδείξεις αυτοκαταστροφικής συμπεριφοράς. Πώς γίνεται αυτή η ιδέα να έχει προταθεί και να έχει αποτελέσει έναν από τους βασικούς πυλώνες της επιστήμης μας; Πιστεύω ότι ο **θάνατος είχε** τόσο συντριπτική παρουσία στην εποχή του Φρόυντ (και ειδικότερα στον Φρόυντ και στην οικογένειά του) που τον οδήγησε να πιστέψει ότι μια τέτοια συντριπτική εμπειρία πρέπει να οφείλεται σε μια καταστροφική εγγενή ιδιότητα της ανθρώπινης φύσης (Μαράτος 1994). Το ένστικτο του θανάτου βρισκόταν σε συνάφεια με την εμπειρία της ζωής του. Οι περισσότεροι μαθητές του Φρόυντ και οι οπαδοί της ψυχανάλυσης επένδυσαν αυτή την ιδέα με θρησκευτική θέρμη και συνέχισαν να εκδίδουν σειρά δημοσιεύσεων βασισμένων σε αυτή την έννοια. Γι' αυτούς η γη είναι πράγματι το κέντρο του σύμπαντος.

Αυτή η αναζήτηση συνοχής με τις προηγούμενες επικρατούσες πεποιθήσεις οδηγεί πολλούς στην αναζήτηση "αποδείξεων" μέσω πολλών πηγών. Πολλοί άνθρωποι όμως διαβάζουν μόνο τις εφημερίδες που συμφωνούν μαζί τους. Και έτσι πράγματι σε πολλούς η ταυτότητα των πεποιθήσεών τους αναγνωρίζεται από την εφημερίδα που διαβάζουν - κάποιος ως αναγνώστης της Guardian δεν θα διαβάσουν ποτέ την Telegraph. Πολλά περιοδικά απορρίπτουν εργασίες που υποβάλλονται προς δημοσίευση, αν δεν "συμφωνούν" με τις αρχές της σχολής σκέψης που υποστηρίζουν. Η αναζήτηση της **συνοχής** έχει μεγαλύτερη ισχύ από την αναζήτηση της **"πραγματικότητας"**. Αυτή η ιδέα εξηγεί ένα μεγάλο μέρος της αμφιθυμίας για τα νέα γεγονότα - την αμφιθυμία για τις "αποδείξεις". Από τη μία πλευρά χρειάζεται να κατανοήσουμε την πραγματικότητα σχετικά με την ανθρώπινη φύση, αλλά από την άλλη χρειαζόμαστε εξίσου τη συνοχή με τις προηγούμενες πεποιθήσεις μας. Και πολύ συχνά η ανάγκη για συνοχή είναι μεγαλύτερη από την ανάγκη για αντικειμενική πραγματικότητα.

Μια από τις έννοιες που εδώ αμφισβητώ είναι η διάκριση μεταξύ γνώσεων και συναισθημάτων, η οποία πιστεύω ότι είναι μια **ψευδής διχοτόμηση** - ένα από τα ψευδοπροβλήματα που θα ενέκρινε ο Foulkes. (Foulkes 1975). Οι γνώσεις είναι συναισθηματικά φορτισμένες και τα συναισθήματα συχνά καθορίζουν τις γνώσεις. Μια έρευνα που ασχολήθηκε εν μέρει με αυτό το ζήτημα είναι αυτή για τη "γνωστική ασυμφωνία" ("cognitive dissonance") (Leon Festinger) (Festinger 1962). Πιστεύω ότι η ασυμφωνία στην οποία αναφέρεται ο Festinger είναι αυτή μεταξύ συναισθημάτων και γνώσεων. Απλοποιημένα: σε κάποιους το αυτοκίνητο που αγόρασαν τους αρέσει πολύ περισσότερο αφού το αγόρασαν παρά πριν. Προσαρμόζουν δηλαδή τα συναισθήματά τους αφού κάνουν την επιλογή τους, καθώς δεν μπορούν να ανεχθούν την ασυμφωνία - επιδιώκουν μεγαλύτερη συνοχή μεταξύ της πράξης τους (αγορά του αυτοκινήτου) και της γνώσης τους (ποιο είναι το καλύτερο αυτοκίνητο γι' αυτούς).

Τι σχέση έχουν όλες αυτές οι σκέψεις με τη θεραπεία; Η ψυχοθεραπεία (και ειδικότερα η ομαδική ανάλυση) προσφέρει πρωτίστως μια συναισθηματική/γνωστική εμπειρία η οποία είναι διαφορετική

από τις πρώιμες εμπειρίες της ζωής των πελατών μας. Οι πελάτες μας έρχονται σε εμάς με γνώσεις/συναισθήματα που βασίζονται στις (συνήθως τραυματικές) εμπειρίες της ζωής τους, οι οποίες διαμορφώθηκαν σε τρυφερά στάδια της ανάπτυξής τους. Η ομαδική ανάλυση έχει ως στόχο να προσφέρει μια διαφορετική εμπειρία - ελπίζουμε πιο θετική και τη βάση μιας νέας πραγματικότητας, η οποία μπορεί να γίνει αποδεκτή από αυτούς. Αυτή η "θεραπευτική" εμπειρία είναι που τους επιτρέπει να βασιστούν σε πιο ρεαλιστικές γνώσεις για τον εαυτό τους και τον κόσμο γύρω τους.

Για να είναι θεραπευτική η θεραπευτική εμπειρία, δεν χρειάζεται μόνο να είναι συναισθηματικά ισχυρή αλλά και να βασίζεται στην πραγματικότητα και όχι στις διαστρεβλωμένες γνώσεις ενός εκπαιδευμένου με ελλιπή τρόπο (mis-educated) ή τραυματισμένου συντονιστή - πρέπει να είναι "τεκμηριωμένη". Και αυτό είναι ένα από τα κίνητρα πίσω από την εισήγηση αυτής της ημερίδας μελέτης καθοδηγούμενο από την επιθυμία να προωθηθεί μια ομαδική αναλυτική πρακτική βασισμένη στην πραγματικότητα, όπως αυτή ανακαλύπτεται από αρμόζουσα και αξιόπιστη μελέτη.

Βιβλιογραφία

Festinger, L. (1962). "Γνωστική ασυμφωνία". *Sci Am* **207**: 93-102.

Foulkes, S. H. (1975). *Group-Analytic Psychotherapy: M. Λονδίνο: . Gordon and Breach.*

Galilei, G. (2001). Διάλογος σχετικά με τα δύο κύρια παγκόσμια συστήματα: Πτολεμαϊκός και Κοπέρνικος. Νέα Υόρκη, Modern Library.

Maratos, J. (1994). "Θάνατος - Υπάρχει;" *Group Analysis* **27**: 37-49.

Ιάσων Μαράτος

Διάλεξη «Εισαγωγικές σκέψεις για την ημερίδα μελέτης» στο IGA, 1^η Οκτωβρίου 2022

Το Κακό στην Ψυχανάλυση (Ομιλία του Νίκου Τζαβάρα της 24.11.2023)

Αγαπητοί συνάδελφοι, αγαπητοί φίλοι, αγαπητή κυρία Γιαννουλάκη, σας ευχαριστώ γιατί θελήσατε και μου επιτρέπετε να σας μιλήσω για ένα θέμα που επελέγη για το συνέδριο μας. Όπως ήδη εισαγωγικά ακούσατε από την Πρόεδρο του πρόκειται για μια κοινή προσπάθεια των συμμετεχόντων να αναπτύξουν ένα μέρος των ποικίλων ψυχαναλυτικών εμπειριών, θεωρητικών ερμηνειών και διεπιστημονικών αναζητήσεων που διαμορφώνουν και διατηρούν το πυρηνικής σημασίας για την ανθρώπινη υπόσταση ερώτημα, «Τι είναι το Κακό». Όμως πέραν των μαιάνδρων των στοχασμών και των συνειρμών μας που αναμένουν να διατυπωθούν, οι στιγμές που διερχόμαστε μας υποχρεώνουν ως ανθρώπους και αναλυτές να στραφούμε στις άμεσες εκδηλώσεις του Κακού που διαπερνούν την αντίληψή μας. Στους δύο πολέμους που συνεχίζουν να μας αγγίζουν: στην Ουκρανία και στην Παλαιστίνη. Σκεπτόμουνα καθώς επιχειρούσα να συντάξω τις σκέψεις για την εισήγησή μου πως το ίδιο το ενδιαφέρον μας για τα ψυχαναλυτικά βιώματα, τις περιπτώσεις που μας έχουν εμπιστευτεί και ακόμη για την πορεία των δικών μας προσωπικών αναλύσεων μπορούν να μεταβληθούν σε άρνηση της άμεσης αντίληψης της ιστορικής συμφοράς.

Ας μου επιτραπεί ήδη σ' αυτό το σημείο να γίνω σαφέστερος κατ' αρχήν με την αναφορά δύο αποσπασμάτων από δύο αναλύσεις που προέρχονται από διαφορετικές πηγές. Πριν από περίπου είκοσι χρόνια συνομιλώντας και μαθητεύοντας στη σκέψη του Πέτρου Χαρτοκόλλη θίξαμε τη σχέση της εξωτερικής πραγματικότητας με την αναλυτική πορεία. Για να καταστήσει προφανέστερη τις δυσκολίες που αναφύονται στην επεξεργασία της ο Χαρτοκόλλη διηγήθηκε με τη χαρακτηριστική απλότητα και διαύγεια που τον διέκρινε ένα παράδειγμα από την κλινική του δραστηριότητα. Την επόμενη ημέρα της δολοφονίας του Προέδρου των ΗΠΑ John F. Kennedy – εργαζόταν τότε στην Αμερική – είχε μία συνεδρία με έναν νέο άντρα, ιδιαίτερα καλλιεργημένο και σπάνια ευαίσθητος. Κατά τη συνάντησή τους η φωνή του αναλυόμενου ήταν κάπως ανεπαίσθητα αλλοιωμένη, και η ροή των σκέψεων του, ελάχιστα ταχύτερη απ' ότι συνήθως, συγκεντρωνόταν στην καθημερινότητα της εργασίας του. Αντιμεταβιβαστικά ο αναλυτής αισθανόταν μία αποξενωτική δυσθυμία που ύστερα από ένα διάστημα τον οδήγησε αυθόρμητα στη σύντομη παρατήρηση. «Είναι αυτά που μου λέτε πράγματι αυτά που θα θέλατε να μου πείτε;» Η ανταπόκριση του αναλυόμενου ήταν άμεση και έντονα συναισθηματικά φορτισμένη. Ό,τι ακολούθησε ήταν η έκφραση απελπισίας, φόβου και μία εκτεταμένη σύνδεση του δικού του παρελθόντος με την απειλή μιας νέας εγκατάλειψης λόγω μιας παντελώς απρόσμενης δολοφονίας, της απροστάτευτης συρρίκνωσης των προσδοκιών και της υπαρξιακής του ασφάλειας. Οι επιφυλάξεις του να αποκαλύψει τη συγκίνηση που ήθελε να απομακρύνει από τη συνείδησή του σχετιζόταν με τη φαντασίωση πως ο αναλυτής του δεν θα ήθελε να διαφύγει από τη διαδρομή της θεραπευτικής τους πορείας. Το κακό που μας βρήκε ψιθύρισε ας μην εισχωρούσε σ' αυτό τον χώρο. Ωστόσο αυτή η παρέμβαση του Χαρτοκόλλη είχε ως συνέπεια μία ουσιαστική ώθηση της ανάλυσης: τη διεύρυνση των συνειρμών και την ενίσχυση της εμπιστοσύνης προς τον αναλυτή.

Η δεύτερη αναφορά μου προέρχεται από ένα άρθρο του Walter Bräutigam, καθηγητού Ψυχοσωματικής στην Χαϊδελβέργη, που δημοσιεύτηκε το 1984 στο περιοδικό *Psyche*. Στην εν λόγω εργασία του ανατρέχει στις προσωπικές του εμπειρίες ως εκπαιδευόμενος ψυχαναλυτής στο «Γερμανικό Ινστιτούτο για Ψυχολογική Έρευνα και Ψυχολογία» του Βερολίνου στη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Ως γνωστό αυτό το εκπαιδευτικό κέντρο είχε προκύψει μετά την ουσιαστική διάλυση της Γερμανικής Ψυχαναλυτικής Εταιρείας από το 1933 που είχε ως συνέπεια την απομάκρυνση των ψυχαναλυτών εβραϊκής καταγωγής από την εκπαίδευση και τη γενικότερη σύμπραξη τους στη θεωρία και την κλινική εποπτεία. Εντούτοις το Ινστιτούτο του Βερολίνου επανιδρύθηκε το 1936 από τον Mathias Göring – εξαδέλφου του Hermann Göring – και λειτουργούσε εφεξής υπό την προεδρεία και ιδεολογική επίβλεψη του. Εξυπακούεται πως οι εναπομείναντες ψυχαναλυτές ήταν αποδεδειγμένοι Άριοι, τα βιβλία του Φρόυντ ήταν απαγορευμένα- εκ των οποίων αντίτυπα φυλάσσονταν σ' ένα χρηματοκιβώτιο – και πολλοί των συνεργατών ήταν οπαδοί του Jung. Κάτω από αυτούς τους όρους, οι οποίοι υπαγορεύονται από συγκεκριμένες επιδιώξεις της εθνικοσοσιαλιστικής ηγεσίας υπέρ της δημιουργίας μιας νέας μορφής ψυχοθεραπείας αποκαθαρμένης από τον εβραϊκό, φροϋδιανό εκφυλισμό, ο νεαρός δεκανέας Bräutigam αρχίζει το 1942 τη διδακτική του ανάλυση. Είναι η περίοδος που το Βερολίνο βομβαρδίζεται, τα γερμανικά στρατεύματα προελαύνουν στην Ανατολική Ευρώπη επιδιώκοντας τον θάνατο εκατομμυρίων σλάβων, εκπροσώπων μιας κατώτερης φυλής, ενώ αρχίζει και λειτουργεί ο αδυσώπητος καθολικός αφανισμός Εβραίων στα στρατόπεδα της επακριβούς, μεθοδευμένης δολοφονίας. Και όλες αυτές οι καταστροφικές και αυτοκαταστροφικές μεταβολές μέσα στη δίνη και τη μέθη του χιτλερικού ολοκληρωτισμού που έχει επιτύχει εντός της Γερμανίας να εξαφανίσει σχεδόν απόλυτα την έκφραση κάθε αντίστασης. Είναι όμως γνωστή ανάμεσα στα μέλη του Ινστιτούτου μία εξαίρεση, η εκτέλεση του μοναδικού αντιστασιακού συναδέλφου τους John Rittmeister². Μεταδίδεται η πληροφορία ψιθυριστά αναμεταξύ τους.

² Ο John Rittmeister γεννήθηκε στις 21 Αυγούστου του 1898 στο Αμβούργο και πέθανε το 1943 στο Βερολίνο. Γόνος μεγαλοαστικής οικογένειας υπηρέτησε μετά από τις γυμνασιακές του σπουδές κατά την διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου ως τηλεφωνητής στον Γερμανικό στρατό για να σπουδάσει ιατρική μετά τη λήξη του σε μία σειρά πανεπιστημίων. Άρχισε την εκπαίδευσή του Ψυχιάτρου-Νευρολόγου στο Μόναχο, στην κλινική του Kraepelin, την περίοδο 1926 -29 για να συνεχίσει τη σταδιοδρομία του στην Ψυχιατρική Κλινική της Ζυρίχης όπου επηρεάστηκε από τις απόψεις του επιμελητού του Bleuler, Jung – ενώ την ίδια εποχή έρχεται σ' επαφή με μαρξιστικούς κύκλους. Το 1932 επισκέπτεται τη Ρωσία. Επειδή παρακολουθείται από την Αστυνομία Ξένων και κατατάσσεται στους ανεπιθύμητους κομμουνιστές, εγκαταλείπει την Ελβετία το 1937 και συνεχίζει την επιστημονική του εργασία στο Βερολίνο αποδεχόμενος τη θέση του διευθυντού των Εξωτερικών Ιατρείων του Ινστιτούτου Ψυχολογικής Έρευνας και Ψυχοθεραπείας υπό την διεύθυνση του Mathias Heinrich Göring, οπαδού του Jung, διορισμένου από το Εθνικοσοσιαλιστικό Καθεστώς μετά την ουσιαστική διάλυση του περιώνυμου ινστιτούτου ψυχοσωματικής. Ο Rittmeister απομακρύνεται από τις ιδέες του Jung και στρέφεται ολοσχερώς προς τον Freud συναναστρεφόμενος συναδέλφους με τον ίδιο προσανατολισμό. Πολλαπλές συναντήσεις με παράνομους αντιστασιακούς και ένταξη του στην – μετά τον πόλεμο περίφημη – οργάνωση Rote Kapelle στην οποία εκτός των νεαρών μελών της συμπεριλαμβάνονται σημαντικοί διανοούμενοι, όπως ο Karl Kraus. Ηγετική φυσιογνωμία ο Harro Schulz-Boysen. Όταν θα αποκαλυφθεί ο ρόλος της ομάδας τους το 1943 από τη Γκεστάπο – η οποία επέτυχε να παρακολουθήσει τις διασυνδέσεις της με το εξωτερικό και ιδιαίτερα με τη Σοβιετική Ένωση - όλοι τους θα οδηγηθούν το 1943 αρχικώς στα κρατητήρια της Γκεστάπο για να εκτελεστούν λίγο αργότερα στη φυλακή Plötzensee. Ο Rittmeister κατορθώνει παρά τα βασανιστήρια να μην

Η ανάλυση του Bräutigam εξελίσσεται σ' ένα περιβάλλον μεγάλης απειλής μέσα στα βουητά των αεροπλάνων και δίπλα στις εκρήξεις από βόμβες. Και παρόλη την εκκωφαντική και απτή παρουσία του Κακού, η πορεία της αυτογνωσίας του, όπως γράφει, παραμένει μία αντιπαράθεση σε κάθε εξωτερικό συμβάν. «Σήμαινε για μένα μια αποφασιστική στροφή στην προσωπική μου ιστορία φωτίζοντας την παιδική μου ηλικία και το οικογενειακό μου μυθιστόρημα». Από εκείνη την περίοδο του φοιτητικού και στρατιωτικού του βίου – του επιτρέπεται για ένα διάστημα να διατηρήσει και τις δύο ιδιότητες – έχουν σβήσει τα περισσότερα γεγονότα ενώ θυμάται σαράντα χρόνια αργότερα πλήθος λεπτομερειών από την ανάλυσή του, επίνοιες, όνειρα και κατακτήσεις των συνειρμών του που συντελούνταν χάρη στις ερμηνείες του αναλυτή του. Για να προσθέσει επιπλέον πως ο ίδιος ψυχαναλυτικός διάλογος εξακολουθεί και τώρα να διατρέχει τη μνήμη του ως κάτι σαφέστερο απ' ο,τιδήποτε άλλο «που διαδραματιζόταν γύρω του» εκείνο το χρονικό διάστημα.

Πρωτοδιαβάζοντας αυτό το κείμενο αισθάνθηκα να κατακλύζομαι από οργή και αποτροπιασμό εξαιτίας μιας συνεχιζόμενης άρνησης να κατανοηθεί το πλέγμα των αντιστάσεων που διέκρινε αυτή την ούτως ειπείν ανάλυση. Η περιγραφή της μετατροπής της σ' ένα κουκούλι μεταξοσκώληκα αναλυτή και αναλυόμενου είχε τον χαρακτήρα της αφελούς ενίσχυσης μιας υποκειμενικής, θωρακισμένης αγνότητας κατά της συμφοράς που διοχετεύοταν μέσω των αισθητηρίων οργάνων. Η καθεστωτική απαγόρευση της προσέγγισης του Κακού ως μέρος της πραγματικότητας, ο φόβος και ο φανατισμός, όπως και ο διάχυτος αντισημιτισμός εντός και εκτός του Ινστιτούτου δεν θίγονται. Η εξιδανίκευση της ανάλυσης εντός ενός συγκεκριμένου ιστορικού τοπίου του αφανισμού και κατατρογμού παραμένει έτσι ανέπαφη.

Φυσικά, όπως ήδη θα υποθέσετε, η εκφορά των πρώτων μου αντιδράσεων συμπληρώθηκε με μεταγενέστερες σκέψεις και συζητήσεις με συναδέλφους ένα μέρος των οποίων θα ήθελα να μοιραστώ μαζί σας στην ομάδα εργασίας που προβλέπεται για την εισήγησή μου.

Θα ήθελα πάντως να σταθώ για λίγο στην προβληματική οπισθοδρομική ολίσθηση του ατόμου που διακατέχεται από την αποκρυπτογράφηση του Εαυτού του απομακρυνόμενο από τις αξιώσεις της πραγματικότητας την οποία μπορεί να εγκαταλείπει στον όλεθρο. Θα μου επιτρέψετε να στρέψω την προσοχή σας σε λιγιστούς στίχους από τον Οιδίποδα Τύραννο του Σοφοκλή που παρουσιάζουν εκμεταλλεύσιμες ομοιότητες - κατ' αναλογία και μόνον - με το τελευταίο κλινικό παράδειγμα. Στην αποκορύφωση της Τραγωδίας, όταν ο Οιδίπους απορροφάται από τη διερεύνηση της προέλευσης του αποφεύγοντας να ανταποκριθεί στις εκκλήσεις των πολιτών που μαστίζονται από θανατικό λοιμό, η Ιοκάστη, έντρομη από την έλξη που ασκεί στον άντρα της η διακρίβωση ενός μυστικού – του οποίου η ίδια φαίνεται να μην αγνοεί τις απολήξεις του και το οποίο τον αποσπά από τις ηγεμονικές του υποχρεώσεις -, θα απαγγείλει τους στίχους:

περιγράψει τις δραστηριότητες της συζύγου του που έτσι θα αποφευχθεί η θανάτωσή της για να παραμείνει φυλακισμένη μόνον για μία τριετία. Μεταπολεμικώς διασώζεται και εκδίδεται μόνον ένα μέρος των επιστημονικών και πολιτικών γραπτών του Rittmeister.

«Γάμο με τη μητέρα σου μη φοβάσαι.

Πολλοί θνητοί έως τώρα στα όνειρά τους

Έσμιξαν με τη μητέρα, αλλ' όποιος τούτο για τίποτε

Λογιάζει, τη ζωή του ξέγνοιαστα περνά.» (Μετάφραση Γ. Θεμελής)

(σύ δ' ες τα μητρός μη φοβού νυμφεύματα* πολλοί γάρ ήδη καν ονείρασιν βροτών μητρί ξυνηυνάσθησαν*αλλά ταύθ' ότων παρ' ουδέν εστι, ράστα τον βίον φέρει.) (980-983)

Η έξοχη ερμηνευτική της Ιοκάστης (*Ο Σοφοκλής προεξοφλεί εδώ μέρος της ψυχαναλυτικής θεώρησης της αιμομικτικής έλξης που το υποκείμενο καλείται να υπερβεί*) αποτυγχάνει να αποσειεί την επερχόμενη συμφορά. Η ίδια αυτοκτονεί, ο Οιδίπους τυφλώνεται για να μετατραπεί στον αποδιοπομπαίο από την πόλη κουρελιάρη πλάνητα και τη διοίκηση της Θήβας αναλαμβάνει ο απρόσβλητος από την καθηλωτική αιμομικτική σαγήνη Κρέων. Η πλοκή που εκτυλίσσει ο Σοφοκλής προσδιορίζει τον κίνδυνο της παλινδρόμησης ως ελλοχεύουσα απόσυρση του Εγώ από τους δεσμούς με την κοινωνική πραγματικότητα και την κατανόηση των εσωτερικών υποκειμενικών δυνάμεων που υπαγορεύουν τη μοίρα του. Ο Οιδίπους θα καταστήσει εν τέλει υπαίτιο του πεπρωμένου την παντοδυναμία των Θεών μη μπορώντας να κατανοήσει πως η Ιοκάστη τον παραπέμπει στο αρχέγονο αιμομικτικό παρελθόν που επανευρίσκεται σε κάθε σχέση. Όμως σε αντίθεση με την ψυχαναλυτική διαδρομή του Bräutigam στο εθνικοσοσιαλιστικό Βερολίνο του 1942 ο μεγάλος τραγωδός εκθέτει αδίστακτα την κρίση που ξεσπάει ανάμεσα στον Οιδίποδα, στο παρά την οξυδέρκεια του ανήμπορο υποκείμενο να κατανοήσει αυτεξούσια δίχως θεούς τον εαυτό του, στο Κακό της πόλης του οποίου τη λύση ο ίδιος αποφεύγει και ενισχύει και τις ορθολογικές δυνάμεις που θα τον αντικαταστήσουν στον θρόνο του. Παρά το τίμημα που καταβάλλεται το κουκούλι της ψεύτικης συνείδησης (*falsches Bewußtsein*) διαρρηγνύεται υπέρ της αρχής της πραγματικότητας.

Αρχικώς, όταν προετοιμαζόμουνα για την εισηγητική μου ομιλία, ήθελα να επιμείνω στην έλξη που ασκεί το κακό αντικείμενο, στους λόγους που οδηγούν από την παιδική μας ηλικία στην ευκολότερη χρήση της λέξης 'κακό' παρά την έννοια της επιθετικότητας και σε δύο φυσιογνωμίες από το χώρο της λογοτεχνίας: στο Μεφιστοφελή από τον Φάουστ του Γκαίτε και στον Ιεροεξεταστή από τους 'Αδελφούς Καραμαζώφ' του Ντοστογιέβσκι. Ίσως, αν μου δοθεί η ευκαιρία να το επιχειρήσω αύριο στην ομάδα εργασίας που θα συντονίσω. Όμως ολοένα και περισσότερο σκεπτόμουνα την ύπαρξη του Κακού καθώς αποκτά τη φρίκη της διττής θανατηφόρας παρουσίας σε δυο συρράξεις, όχι πολύ μακριά από την Ελλάδα. Και ακόμη αν γίνεται να αποκλείεται ως άμεσο έναυσμα προβληματισμού του συνεδρίου μας ο Πόλεμος, το επανερχόμενο ερώτημα του Αϊνστάιν το 1932 προς τον Φρόντ «Γιατί ο Πόλεμος». Η ίδια απορία είχε συγκεντρώσει το ενδιαφέρον του Φρόντ το 1915 μήνες μετά την έναρξη του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου στην εργασία του για τις επίκαιρες συγκλίνουσες εκφάνσεις του Πολέμου και του Θανάτου. Τα δύο κείμενα του πιστοποιούν το ενδιαφέρον του για την κατανόηση των μεγάλων ιστορικών μεταβολών με τις ψυχαναλυτικές κατηγορίες που προέρχονται τόσο από τις κλινικές όσο και από τις

εκτεταμένες ανθρωπολογικές και πολιτισμικές του μελέτες. Ιδιαίτερα οι εφαρμογές των συλλήψεων του για τις εννομήσεις θα πληρώσουν τα κενά που καταδεικνύει ο κορυφαίος φυσικός στη διάρκεια του διαλόγου - τον οποίο προωθεί η Διεθνής Επιτροπή για την Πνευματική Συνεργασία συσταθείσα εντός της Κοινωνίας των Εθνών. Η συμμετοχή του Φρόντ θα επικεντρωθεί παράλληλα στην ανάδειξη των αδυναμιών του διεθνούς πολιτικού διαλόγου που αποτυγχάνει στη δημιουργία ταυτίσεων ανάμεσα στα έθνη σε μια ιδιαίτερος κρίσιμη στιγμή για την παγκόσμια ειρήνη. Ο Φρόντ δεν θα διστάσει να διατυπώσει τις θέσεις του προς τον Αϊνστάιν συμεριζόμενος τις ανησυχίες κορυφαίων διανοητών που αναζητούν τρόπους αντιμετώπισης του φάσματος ενός διαφαινόμενου νέου παγκοσμίου πολέμου.

Κατά τον Άινσταϊν, ένας απελευθερωμένος άνθρωπος από τις συναισθηματικές δονήσεις (Affekte), θεωρεί την εξωτερική διοικητική πλευρά του προβλήματος απλή: «Τα κράτη δημιουργούν μία νομοθετική και μία δικαστική αρχή για τη διεύθυνση όλων των μεταξύ τους συγκρούσεων που προκαλούνται». Όμως εκτιμά ταυτόχρονα πως η δημιουργία ενός υπερεθνικού οργανισμού με ανάλογες αρμοδιότητες προσκρούει στη αναπόδραστη δυσχέρεια της εξασφάλισης της απαραίτητης ισχύος και της μη αμφισβήτησης της δικαιοδοσίας του να προβαίνει σε καθολικά αποδεκτές κρίσεις. (Αγωνία του Άινσταϊν παραπέμπει στην έλλειψη μιας διεθνούς βούλησης να εκχωρηθεί στην Κοινωνία των Εθνών η απαραίτητη ισχύς για την υπέρβαση των απειλητικών εντάσεων μεταξύ των εθνών. Το ίδιο πρόβλημα έχει μεταπολεμικώς μετατεθεί στην προβληματική σύμπραξη στον ΟΗΕ.) Στη σειρά των ερωτήσεων που απευθύνει στον Φρόντ θα υπογραμμίσει μεταξύ άλλων πως η στάση των μαζών διέπεται κατά την γνώμη του από την ανάγκη να μισήσουν και να καταστρέψουν. Αυτή η άποψη θα οδηγήσει στο τελευταίο μιας σειράς ερωτημάτων που απευθύνει στην παγκοσμίως γνωστότερη ψυχαναλυτική αυθεντία : «Υφίσταται η δυνατότητα να οδηγηθεί η ψυχική εξέλιξη του ανθρώπου κατά τέτοιο τρόπο ώστε να καταστεί ανθεκτικότερη απέναντι στις ψυχώσεις του μίσους και της εξολόθρευσης;»

Η επιστολή με την οποία θα απαντήσει ο Φρόντ στηρίζεται σε συμπεράσματα της μεγάλης πλέον επιστημονικής του διαδρομής την οποία σε κανένα σημείο δεν νοθεύει με την απλούστευση των αμφιβολιών των. Θέλει να είναι ειλικρινής, όχι αρεστός. Θα περιοριστώ σε μερικά ενδεικτικά σημεία των απόψεων του με τις οποίες συνυφαίνει την πολιτισμική εξέλιξη (Kulturentwicklung) με τις αναπότρεπτες μεταβολές στην εκδήλωση της επιθετικότητας, της βίας, της επιδίωξης της υποταγής των εχθρών, της καταστροφής και αυτοκαταστροφής. Εξαρχής η πρόοδος των κατακτήσεων χειρισμού των φυσικών δεδομένων θα ευνοήσει την αντικατάσταση της μυϊκής δύναμης ως αμυντική ή επιθετική απόκρουση των αντιφρονούντων με τα όπλα. Η απαρχή της πνευματικής υπεροχής θα οδηγήσει στην επικυριαρχία της ισχύος και η χρήση της περισσότερο οργανωμένης βίας στην υποταγή των άλλων οι οποίοι δίχως πάντα πλέον να φονεύονται αξιοποιούνται για την ανάπτυξη της κοινωνίας που ελέγχει. Παράλληλα ο απαραίτητος εξορθολογισμός του πολέμου έχει ως συνέπεια να δοκιμάζεται ως δύναμη που καθιστά δυνατή την κεντρική εξουσία. Και ενώ ενισχύονται οι συναισθηματικοί δεσμοί εντός των σχηματιζόμενων κοινοτήτων (Gemeinischafft) η αναπόφευκτη παράλληλη έκφανση των επιθετικών εννομήσεων μεταξύ των μελών τους προσδιορίζει την πολιτισμική σκοπιμότητα της διαμόρφωσης του Δικαίου. Όμως η αρχικώς πολλά υποσχόμενη Κεντρική Εξουσία και το συνεπαγόμενο Δίκαιο με την

καταστολή της βίας, επιτάσσει να ανατρέξουμε στη διπολική φύση των ενορμήσεων και ακόμη στη σχέση της ενόρμησης της καταστροφής με την ενόρμηση του θανάτου η οποία δρα – κατά τον Φρόυντ – στον ψυχισμό κάθε ανθρώπου και αναζητά τη μετατροπή της οργανικής σε ανόργανο ύλη. Η αποφυγή της εκχώρησης στην ενόρμηση του θανάτου της υποκειμενική ύπαρξης, επιχειρεί με πολλαπλούς τρόπους να τη μετατρέψει σε καταστροφική ενόρμηση κατευθυνόμενη προς τον εξωτερικό κόσμο των έμβιων οργανισμών. Και ο Φρόυντ σημειώνει επί λέξει: «Αυτό χρησιμεύει ως βιολογική δικαιολογία, συγγνώμη όλων εκείνων των αποκρουστικών και επικίνδυνων ροπών κατά των οποίων αγωνιζόμαστε. Και είμαστε υποχρεωμένοι να ομολογήσουμε πως λειτουργούν πλησιέστερα στη φύση από τις αντιστάσεις που τις εναντιώνονται – για τις οποίες επιπροσθέτως πρέπει να ανακαλύψουμε μία εξήγηση.»

Στο ίδιο δοκίμιο υπογραμμίζεται με τη συνέπεια της διαδοχής των σκέψεων του πως ο διαφαινόμενος όλεθρος του πολέμου διευρύνεται σε τέτοιο βαθμό ώστε η επινόηση, ανακάλυψη νέων καταστροφικών μέσων να συμπεριλάβει κατά την εφαρμογή τους την πιθανή εξάλειψη αμφότερων των εχθρών. Ο Φρόυντ το 1933 προβλέπει με σαφήνεια ό,τι αργότερα θα μετατραπεί – και θα συνεχίζει να επικρέμαται ως ενδεχόμενη μοίρα της οικουμένης – σε μόνιμη απειλή εξαιτίας της εγκατάστασης των πυρηνικών εξοπλισμών. Ο ίδιος επιτρέπει ωστόσο στον εαυτό του να συντηρεί την προοπτική της ελπίδας κατά του αφανισμού προτείνοντας στο τέλος του άρθρου δύο δυνατότητες, ισχνές δυνατότητες, αποφυγής του που θα ήθελε να στηρίξει στην ερωτική ανάγκη να επηρεάζει την πολιτισμική εξέλιξη: στις ταυτίσεις που θα προέρχονται από τις σημαντικές ομοιότητες μεταξύ των ανθρώπων. Και στις σχέσεις αγάπης, δίχως σεξουαλικούς στόχους, όπως κηρύσσεται από τη θρησκεία: «Αγάπησε τον πλησίον σου, όπως τον Εαυτό σου.»

Ο Φρόυντ δεν γνώρισε τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο τα πολλαπλάσια εκατομμύρια του Πρώτου νεκρών και τον απηνή διωγμό των Εβραίων, το Ολοκαύτωμα. Τον προστάτευσε θα έλεγα η προσωπική του μοίρα από έναν αδυσώπητο πόνο. Αλλά η παρακαταθήκη του παραμένει ακέραια ως υπόδειξη να αντικρύζουμε τις συμφορές, το Κακό, με την καθαρότητα του άκαμπτου ορθολογισμού και την παράλληλη κατανόηση των τραγικών αντιφάσεων της ανθρώπινης υπόστασης.

Οι δύο πόλεμοι μας φέρνουν πάλι στα όρια της καταστροφής. Για πρώτη φορά μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο διατυπώθηκε η εκβιαστική απειλή μετά την εισβολή στην Ουκρανία από τα χείλη ενός Πρόεδρου της χρήσης του ατομικού οπλοστασίου που διαθέτει αψηφώντας την αυτοκαταστροφή. Και μία άφρονα δεύτερη εγκληματική εισβολή στο Ισραήλ προκάλεσε ένα αιματοκύλισμα χιλιάδων αμάχων και παιδιών της Παλαιστίνης.

Νίκος Τζαβάρας

Κεντρική Ομιλία στο 16^ο Συνέδριο της Ελληνικής Ψυχαναλυτικής Εταιρείας που διεξήχθη στο Μουσείο Μπενάκη επί της Πειραιώς

“Όλα χαμένα...

“Όλα χαμένα κάτω απ’ τή στάχτη : κ’ οί πολιτείες κι ό ούρανός / και ή τύψη! // Κι όμως ήτανε κάποτε άνοιξη και κατεβαΐναν τὰ πουλιά στα χέρια μας, / καμπάνες δροσερές μᾶς φώναζαν, τρέχαμε θαμπωμένοι, / αφήνοντας σε κάθε παπαροῦνα κ’ ἓνα φίλημα, σε κάθε χελιδονοφωλιά / ὅλα μας τὰ τραγούδια []. / Σὰ μιὰ καρδιά που αγάπησε ἔτρεμε ή άστροφεγγιά / κι ἄ! Λάμψη ό κόσμος πούπαιρνε καθώς τόν άψηφούσαμε [] οί πολιτείες φέγγανε πλυμένες απ’ τῶν τραγουδιῶν τούς καταρράχτες, / κορίτσια φέρναν τόν άπρίλη τους, τόν ούρανό τοῦ γέλοιου τους φέρνανε τὰ παιδιά, / εὔρωστες άρσενικές ἔλπίδες από τῶν παλληκαριῶν τήν άνοιξη / κελάρυζε στ’ αὐλάκια ό ἥλιος, φλοίσβιζε ή γῆ απ’ τ’ αλέτρια, / ἄστρα κουδούνιζαν κι ὄνειρα και φιλιά!..

“Α, απ’ τήν αρχή κάθε πρωί ή ζωή!..[]

... “Ατρωτη απ’ τīs σφαΐρες μας κι αδιάφορη στα ἔμβατήριά μας, / με τὸ τεράστιο σιωπηλό ἀδράχτι [] βυθισμένο στ’ ἄστρα / ή Ἱστορία, [] / γυρίζοντας τīs νίκες σε ξαφνικούς χαμούς και , [] δάκρυα / σ’ ἄλλα δάκρυα, [] / ἀτάραχη κι ἀκατανόητη κι ἀνεπανάληπτη / κι ἀσίγαστη και ὀριστική!

18^ο Συμπόσιο GASi, Βελιγράδι, 23-27 Αυγούστου 2023 Όταν οι διαιρεμένοι κόσμοι συναντιούνται: συμβολές ταυτότητας, πολιτισμού, συνέχειας και αλλαγής

Τον περασμένο Αύγουστο στο Βελιγράδι έλαβε χώρα το 18ο Συμπόσιο της GASi, ένα από τα πιο μεγάλα από αριθμό συμμετεχόντων (περίπου 500) συμπόσια και το πρώτο διά ζώσης μετά την πανδημία Covid. Καθώς δε το προηγούμενο Συμπόσιο, το 2020, ήταν το πρώτο που διοργανώθηκε εξ ολοκλήρου διαδικτυακά, την συνάντηση στο Βελιγράδι την περιμέναμε με ανυπομονησία.

Όπως αναφέρουν και στην πρόσκληση για την συμμετοχή αλλά και στις χαιρετιστήριες ομιλίες τους στην πρώτη κεντρική συνεδρία, ο Πρόεδρος της GASi ο David Glyh και η Πρόεδρος της GASB Tija Despotović, το Βελιγράδι είναι το κατάλληλο περιβάλλον για την φιλοξενία ενός Συμποσίου με τίτλο «Όταν οι διαιρεμένοι κόσμοι συναντιούνται: συμβολές ταυτότητας, πολιτισμού, συνέχειας και αλλαγής». Στη συμβολή των ποταμών Σάβα και Δούναβη, το Βελιγράδι είναι ένα σημείο συνάντησης και σύγκρουσης πολιτισμών, επιδιώκοντας να δημιουργήσει ένα κοινό έδαφος / πλαίσιο.

Οι διοργανωτές έχοντας επίγνωση των επιπτώσεων του COVID, της συσσωρευμένης οικολογικής κρίσης καθώς και τις διαφορετικές συνθήκες ζωής των συμμετεχόντων, σχεδίασαν μια συγκέντρωση η οποία να συνδυάζει τόσο την εξ αποστάσεως όσο και την προσωπική συμμετοχή. Δημιουργήθηκε έτσι ίσως μια διαίρεση μεταξύ των συμμετεχόντων, αλλά οι διοργανωτές ανέφεραν πως "επιτρέψαμε στους εαυτούς μας να φανταστούμε μια συμβολή ενσωματωμένων και εικονικών ομάδων, όπου τα ρεύματα σκέψης και τα ρεύματα εμπειρίας συνδυάζονται, καθώς προσπαθούμε να κατανοήσουμε και να αρθρώσουμε την ομάδα την οποία πάμε να δημιουργήσουμε".

Το πρόγραμμα του συμποσίου ήταν ιδιαίτερα περίπλοκο λόγω των δύο παράλληλων ομάδων συμμετεχόντων, διά ζώσης και διαδικτυακά, οι οποίες συναντιόντουσαν σε υβριδικές συνεδριάσεις.

Οι τέσσερις ημέρες είχαν η κάθε μία ένα κύριο-θέμα:

Την πρώτη ημέρα με την ομιλία ενός από τους κορυφαίους σκηνοθέτες στη Σερβία, του Goran Marković, με θέμα "Η συλλογική εμπειρία στη δραματική τέχνη" δόθηκε μία περιγραφή του βαλκανικού πλαισίου.

Η δεύτερη μέρα είχε ως κύριο θέμα την θεωρία. Υπάρχει ένα ευρύ φάσμα θεωρητικών παραδειγμάτων που τροφοδοτούν την ομαδική ανάλυση και βοηθούν να κατανοήσουμε την υπερπροσωπική διαδικασία που μας διαμορφώνει. Σε ποιο βαθμό αυτή η συμβολή προωθεί την κοινωνική δημιουργικότητα και σε ποιο βαθμό τα παραδείγματα είναι αδιάλλακτα; Ο John Schlarobersky στην ομιλία του "Από τους τοξικούς δεσμούς στις θεραπευτικές σχέσεις. Ένα ταξίδι μέσα από την ομαδική αναλυτική θεωρία και πρακτική" και η Carla Penna με θέμα "Μπορούν διαφορετικά παραδείγματα και κοσμοθεωρίες να συναντηθούν στους 'μαγικούς κύκλους';" δώσανε την δική τους ματιά.

Την τρίτη μέρα το κύριο θέμα ήταν κοινωνικοπολιτικό, "Διαφορετικότητα και διάλογος". Είναι δυνατόν να δημιουργηθεί πραγματικός διάλογος μεταξύ των διαφορών - εθνικών, θρησκευτικών, ταξικών, φυλετικών, πολιτιστικών κ.λπ.; Ποια είναι τα όρια της ανοχής μας σε ιδέες που έρχονται σε αντίθεση με τις δικές μας και ίσως μας προσβάλλουν; Πολλοί αναλυτές ομάδων συμμετέχουν στην προσπάθεια προώθησης του διαλόγου σε περιοχές συγκρούσεων - σε ποιο βαθμό αυτό είναι επιτυχές και πράγματι εφικτό σε περιοχές του κόσμου με περίπλοκες ιστορίες; Μια ομάδα

ομαδικοαναλυτών από την Ασία και την Ευρώπη παρουσίασε το κεντρικό θέμα "Ομαδικοκεντρικό θέμα - αυτοσχεδιασμός στη διαφορετικότητα και διάλογος" με το οποίο προσπάθησε να δώσει αν όχι απαντήσεις, τότε σίγουρα, πολλά ερεθίσματα για διάλογο.

Την προτελευταία μέρα, το κεντρικό θέμα "Κλινική και Εκπαίδευση: Δουλεύοντας για το μέλλον της ομαδικής ανάλυσης" το παρουσίασε μια ομάδα ομαδικοαναλυτών από την Σερβία. Η ομαδική αναλυτική πρακτική και εκπαίδευση έχουν αμφισβητηθεί σοβαρά από την πανδημία και τη σχετική κοινωνική αναστάτωση, η οποία συχνά ανέδειξε την υποκειμενική της ισχύ. Πολλοί αναλυτές ομάδων βρέθηκαν να κάνουν αυτό που προηγουμένως φαινόταν θεωρητικά αδύνατο - διαδικτυακές ομάδες θεραπείας, εκπαιδευτικά μαθήματα χωρίς προσωπική συνάντηση κ.λπ. Μας απασχολεί η ομαδική αναλυτική εκπαίδευση στο μέλλον και η επαρκής προετοιμασία των εκπαιδευομένων για να αντιμετωπίσουν τις κοινωνικές εντάσεις στις οποίες είχαν εκτεθεί.

Στο Συμπόσιο διοργανώθηκαν επιπλέον, εκτός από τις τακτικές συνεδρίες που έγιναν οι παρουσιάσεις των εισηγήσεων, συναντήσεις όπως η Πρωϊνή Κοινωνική Ονειροπόληση (Early Social Dreaming), μεγάλες ομάδες, πρωινές και απογευματινές ομάδες εμπειρίας, καθώς και εργαστήρια (workshops).

Είναι αξιοσημείωτο ότι τα κεντρικά θέματα και το Συμπόσιο, όπως διαμορφώθηκαν από τους διοργανωτές, σίγουρα ήταν ακριβώς αυτά που απασχολούν, όλη την ομαδικοαναλυτική κοινότητα μέσα σε ένα κόσμο που αλλάζει και διαμορφώνεται καθημερινά. Τα θέματα και οι αναφορές σε τρέχοντα ζητήματα ανά τον κόσμο, όπως οι πόλεμοι που και αυτή την εποχή, συνεχίζονται, και άλλα πολιτικά γεγονότα, δεν ήταν δυνατόν να παραληφθούν.

Η συμμετοχή του ΙΟΑΦ είχε ένα, θα έλεγα, πολύ καλό ακροατήριο. Πήρε μέρος στην μεγάλη κεντρική αίθουσα του Δημοτικού Πανεπιστημίου 'Κολάρατς', ένα εκπαιδευτικό και πολιτιστικό θεσμό που τα πρώτα βήματα τα έκανε ήδη από το 1861 και στο οποίο πήραν μέρος όλες οι κεντρικές συνεδρίες του Συμποσίου. Πάνω στην υπερυψωμένη σκηνή, η συντονίστρια Γιασμίνα Άντιτς, ο Νίκος Λαμνίδης και ο Peter Rothof, μας δώσανε μια "σκηνική" παρουσίαση με κοινό θέμα "Αναλυτικές έννοιες υπό το πρίσμα της διΰποκειμενικής ψυχανάλυσης". Ο Νίκος Λαμνίδης προκάλεσε με την εισήγηση του, "Πεδίο/Μήτρα και Επικοινωνία/Μεταβίβαση", ενδιαφέρουσες αντιδράσεις και ερωτήσεις του κοινού.

Στο κοινωνικό μέρος του Συμποσίου, οι διοργανωτές δώσανε πολλές δυνατότητες στους συμμετέχοντες να γνωρίσουν το Βελιγράδι και την Σερβία, όχι μόνο από κοντά, τόσο την σύγχρονη και πολυσύνθετη ζωή μίας πρωτεύουσας γεμάτη τέχνη, επιστήμη, ιστορία, όσο και την ζωηρή καθημερινή και νυχτερινή ζωή, αλλά και σε βάθος χρόνου, από μακριά, την ιστορία του τόπου η οποία ήταν γεμάτη αναταραχές που όμως είχαν ένα θετικό αντίκτυπο στην δημιουργικότητα του τόπου.

Τέλος, στην αποχαιρετιστήρια συνεδρία ακούστηκαν πολλά ευχαριστήρια λόγια προς τους διοργανωτές και την επίτευξή τους να οργανώσουν ένα περίπλοκο γεγονός στο οποίο υπήρχε χώρος και χρόνος για όλους να εκφράσουν τις σκέψεις τους. Το μήνυμα πηγαίνει προς την "νέα γενιά", όπως την αποκάλεσε μια συνάδελφος, που δεν είναι ούτε οι νέοι από τον Βορά και τον Νότο, ούτε από την Ανατολή και τη Δύση, αλλά το μέλλον της ομαδικής ανάλυσης ενωμένο μέσα από την "Νέα Γενιά".

Το Συμπόσιο τελείωσε με ένα "εις το επανιδείν" στην Αθήνα, στο 19ο Συμπόσιο της GASi το 2026.

Αλεξάνδρα Μάρκοβιτς

Η Ομαδική Ψυχοθεραπεία Χαμηλού Κόστους του ΙΟΑΦ

Η Ομαδική Ψυχοθεραπεία χαμηλού κόστους συνεχίζει την λειτουργία της από τον Σεπτέμβριο του 2018. Οι θεραπευτές και θεραπεύτριες της ομαδικής ψυχοθεραπείας χαμηλού κόστους είναι εκπαιδευόμενα μέλη υπό εποπτεία στην εκπαίδευση του ΙΟΑΦ, τα οποία δηλώνουν την επιθυμία τους να συμμετάσχουν σε έναν εναλλασόμενο κατάλογο υποψηφίων ομαδικών αναλυτών/τριών για την ΨΧΚ, ο οποίος ανακοινώνεται κάθε μήνα από την Εκπαιδευτική Επιτροπή του ΙΟΑΦ.

Οι ενδιαφερόμενοι και ενδιαφερόμενες που επιθυμούν να επωφεληθούν της ομαδικής ψυχοθεραπείας χαμηλού κόστους χρειάζεται να κάνουν μία αίτηση, την οποία βρίσκουν στην ιστοσελίδα του ΙΟΑΦ, πληροφορούνται εκεί για το κόστος (15 ευρώ για την ατομική συνεδρία και 70 ευρώ/μήνα για την ομάδα), για την απαιτούμενη προϋπόθεση να συμφωνούν σε μία διετή δέσμευση και για την συνέχεια της διαδικασίας έως την παραπομπή τους σε συγκεκριμένο ομαδικό/ή θεραπευτή/τρια για να έρθουν σε επαφή και να ξεκινήσουν την θεραπεία τους.

Οι αιτήσεις για ομαδική ψυχοθεραπεία χαμηλού κόστους γίνονται καθ' όλο το έτος, δεν γίνονται μόνο εφ' άπαξ, αλλά διατηρείται το δικαίωμα και για εκ νέου αίτηση.

Κατερίνα Μήλιου

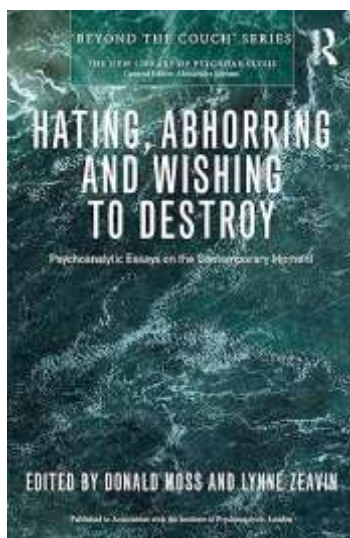
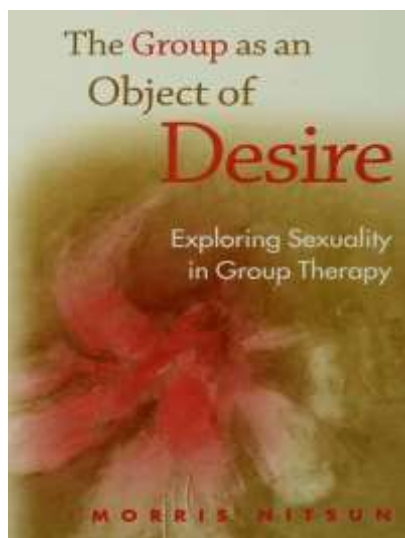
Εισαγωγικό Σεμινάριο 2023-2024

Το Εισαγωγικό Σεμινάριο 2023-2024 διανύει την όγδοη χρονιά διεξαγωγής του, προσφέροντας πλούσια εμπειρία στα μέλη του, μέσω της συμμετοχής τους σε μικρές ομάδες εμπειρίας και σε μεσαία ομάδα, αλλά και με το ευρύ θεωρητικό υλικό, την εκτενή συζήτηση και προβληματισμούς γύρω από αυτό, στις θεωρητικές παρουσιάσεις και στην ομάδα συζήτησης. Διεξάγεται κάθε δεύτερο Σαββατοκύριακο κάθε μήνα από τον Οκτώβριο μέχρι και τον Μάιο. Το Σάββατο από τις 10πμ έως τις 6.45μμ και την Κυριακή από τις 10πμ έως τις 4.00μμ, με ενδιάμεσα διαλείμματα. Στις θεωρητικές εισηγήσεις φέτος συμπεριλαμβάνονται δύο εξαιρετες εξωτερικές ομιλήτριες: Η κυρία Ελίζα Νικολοπούλου, Ψυχολόγος, Ψυχαναλύτρια, μέλος της Ελληνικής Ψυχαναλυτικής Εταιρείας, η οποία θα μιλήσει για D.W. Winnicott και η κυρία Μαρία Τζινιέρη Κοκκώση, Κλινική Ψυχολόγος, Ψυχαναλύτρια, μέλος της Ελληνικής Εταιρείας Ψυχαναλυτικής Ψυχοθεραπείας, η οποία θα μιλήσει για τον W.R. Bion.

Κώστας Κωνσταντόπουλος

Εισαγωγικό Σεμινάριο στην Ομαδική – Αναλυτική Ψυχοθεραπεία Οκτώβριος 2023 - Μάιος 2024

Πρόταση Βιβλίων

Για το 7ο Δελτίο του Ινστιτούτου Ομαδικής Ανάλυσης «S.H. Foulkes» (ΙΟΑΦ) συνεργάστηκαν:

Φώτης Γιωτάκης, Ψυχίατρος, Ph.D, Ψυχαναλυτής Ομάδος, μέλος της GASI, Ιδρυτικό μέλος του Ινστιτούτου Ομαδικής Ανάλυσης «S.H. Foulkes» - ΙΟΑΦ και μέλος της Ομάδας Εργασίας για την έκδοση του Δελτίου.

Κώστας Κωνσταντόπουλος, Ψυχίατρος, Ψυχοθεραπευτής, Ομαδικός Αναλυτής, Ιδρυτικό μέλος και μέλος του ΔΣ του Ινστιτούτου Ομαδικής Ανάλυσης «S.H. Foulkes» - ΙΟΑΦ.

Ιάσων Μαράτος, MPhil, DPM, FRPsych, MinstGA Consultant in Child and Adolescent Psychiatry, Group Analyst, Medical Director of PPCS, London.

Κατερίνα Μήλιου, Κλινική Ψυχολόγος, MSc, Ψυχοθεραπεύτρια ψυχαναλυτικής κατεύθυνσης, Ιδρυτικό πρόεδρο μέλος του Ινστιτούτου Ομαδικής Ανάλυσης «S.H. Foulkes» - ΙΟΑΦ και μέλος της Ομάδας Εργασίας για την έκδοση του Δελτίου.

Δομνίκη Μυλωνά, Ψυχίατρος, Ομαδική Αναλύτρια και Ψυχαναλύτρια. Μέλος της GASI της ΕΨΕ και της IPA, Ιδρυτικό μέλος και Πρόεδρος του Ινστιτούτου Ομαδικής Ανάλυσης «S.H. Foulkes» - ΙΟΑΦ.

Σοφία Μαρία Μωραΐτου, Κοινωνιολόγος, Ψυχαναλυτική Ψυχοθεραπεύτρια, Ομαδική Αναλύτρια, τακτικό μέλος της GASI, επόπτρια και πρόεδρος μέλος του IGA και Ιδρυτικό μέλος και Αντιπρόεδρος του Ινστιτούτου Ομαδικής Ανάλυσης «S.H. Foulkes» - ΙΟΑΦ.

Μιχάλης Σκάλτσας, Ψυχολόγος, εκπαιδευόμενος Ομαδικός Αναλυτής στο Ινστιτούτο Ομαδικής Ανάλυσης «S. H. Foulkes»

Λένα Τελειώνη, Κλινική Ψυχολόγος, Ψυχαναλύτρια, Ομαδική Αναλύτρια, μέλος της ΕΨΕ, της IPA, Ιδρυτικό μέλος του Ινστιτούτου ομαδικής Ανάλυσης «S.H. Foulkes» - ΙΟΑΦ και μέλος της Ομάδας Εργασίας για την έκδοση του Δελτίου.

Νίκος Τζαβάρας, Καθηγητής Ψυχιατρικής, Διδάσκων Αναλυτής της ΕΨΕ, της Γερμανικής Ψυχαναλυτικής Ενώσεως (DPV) και της IPA και τ. πρόεδρος της Ελληνικής Ψυχαναλυτικής Εταιρείας, Αθήνα.

Την τελική ευθύνη του περιεχομένου των άρθρων, εργασιών και εισηγήσεων φέρουν οι συγγραφείς.